

मिश्रलेह

[२४]

वधू वेशवर गोष्ट सांगून पुढे म्हणाली—
“तेव्हा विधिलिखित कधी टाळता येत नाही. मी या सापाची लग्न केले नाही तर माझ्या वडिलांना शंभर कन्यांचा वध केल्याचे पाप लागेल.” आणि तिने सामांशी धाटांमाटाने लग्न करून घेतले आणि पतिसेवा श्रद्धाभक्तिपूर्वक करू लागली.

एक दिवशी रात्री तो साप त्याला ठेवले होते त्या टोपल्यातून उठून सुंदर मानव वेह धारण करून आपल्या बायकोच्या बिछान्यावर खेजारी येऊन बसला. कौणी परपुरुष असावा असे वाटून ती चटदिसी उठून दार उघडून बाहेर येऊन उसी राहली.

तो म्हणाला—“प्रिये! मी तुझा पती आहे!”

तिला विस्वास वाटावा म्हणून टोपल्यात त्याचा जो निर्जीव वेह पडला होता त्यात त्याने प्रवेश केला आणि थोडा वेळ तो जिवंत झाल्याचे दाखवून पुन्हा बाहेर आला. आपल्या नवऱ्याला मानवरूप आल्याचे पाहून तिला परमानंद झाला. त्याच्या झोल्यावर किरीट व अंगा सांगावर राज-वस्त्रे व आभूषणे पाहून तिने त्याला नमस्कार केला.

ती नवरा बायको झोपून उठल्यावर आपला जावई मनुष्यच असल्याचे वैव-शमाला कळले. त्याने सापाचा तो निर्जीव वेह जाळून टाकला.

ती गोष्ट पुरी झाल्यावर बलभद्र म्हणाला—“आपण या मठाबरोबर या महपुरुषाचा वेह जाळून टाकाना म्हणजे तो दैवीशरी रात कायमचा राहील!”

राजाने होकार दिल्यावर बलभद्राने मठाला भ्रम लावली आणि त्याच तो कपटी संन्यासी बळून गेला.

कपटी संन्याशाची गोष्ट पुरी करून करटक म्हणाला—“तुला हा करटक फार घोक्याचा आहे. तो सोडून दे.”

तेव्हा दमनक म्हणाला—“हे माण अगदी निरर्थक म्हणावे लागेल. तू कोटबावधी तत्वज्ञानाच्या गोष्टी सांगितल्यास तरी मी करीत असलेल्या प्रयत्नाची बरोबरी करू शकणार नाहीस. तेव्हा विचार करण्याची गरजच नाही. ही प्रत्यक्ष गोष्ट आहे. हा नैलाचा वेह आपल्याला कित्येक महिने पुरेल जगायला. त्याचा वेह माझ्या जोळ्या-समोर नाचतो आहे. परंतु त्या हुशार कोलहाराखी माझी शुक्ती फळास बोल्या-गिवाय ही गोष्ट गुप्तच राहू दे.”

“काय हे ती गोष्ट?” करटकाने दमनकाला विचारले.

दमनकाने गोष्ट सांगायला सुरवात केली :

हुशार कोल्हा

एका जंगलात वज्रदंष्ट नावाचा एक सिंह रहात असे. त्याच्या पदरी तिघे मंत्री होते. जमरक नावाचा एक कोल्हा, एक लांडगा व एक जंट.

एके दिवशी सिंहाचे एक पिताळलेल्या हत्तीशी युद्ध झाले आणि त्यात सिंहाला

फार लागले. त्या दिवसापासून त्याला आपल्या गुरेबाहेर येणे देखील अवक्य झाले. मुकेने व उहानेने त्याचा जीव कासाबोस झाला. त्याला शिकार करणे अवक्य वाटत होते. म्हणून त्याने आपल्या मंत्र्यांना बोलावून सांगितले की तुम्ही शिकार करून कोणता तरी प्राणी घेऊन येऊन या.

परंतु त्याच्या मंत्र्यांना एकही प्राणी शिकार करून आणणे जमले नाही.

तेव्हा जमरक कोल्हा मनात विचार करू लागला—“या सटाला ठार केला तर आपल्या सर्वांना काही काळ पोटावर लावला मिळेल. परंतु जंट मंत्री व मिन-असल्या कारणाने सिंह त्याला ठार करायला

कवल होणार नाही, म्हणून उंटाने स्वतः मरण्याची तयारी दाखविण्यासाठी काही तरी युक्ती काढली पाहिजे."

तो उंटाला म्हणाला—"नित्रा! आपला मालक सायला न मिळाल्याने उपाशी मरणार असे दिसते आहे. मालक मरण-पावले तर आपणांला सुद्धा मरण देणार. म्हणून तुला व मालकाला दोघांच्या हिताची एक गोष्ट सी घुबवावी म्हणतो."

"मग सांग काय सूचना आहे ती. मी करतो त्याप्रमाणे. मालकाची मदत केल्याचा पुष्कळच होईल." उंट म्हणाला.

"बाबारे! हू आपला देह आपल्या मालकाला शंभर टक्के व्याजाने दे. मरण पावल्यावर तुला दुष्पट जीवनसत्वे असलेला जन्म लागेल," कोल्हा उंटाला म्हणाला.

"मृत्युदेवतेला ही अट मान्य असेल तर मला सुद्धा हरकत नाही." उंट म्हणाला.

कोल्हा सिंहाला जाऊन म्हणाला—"मालक! आम्ही किती फिरलो आणि खूप शोब केला, परंतु एकही प्राणी मिळाला

नाही." सिंह हताश आल्यासारखा झाला. तेव्हा कोल्हा म्हणाला—

"परंतु एक चांगली गोष्ट पण सांगायी म्हणतो. आपला मित्र उंट आपला देह आपणांस शंभर टक्के व्याजाने सायला तयार झाला आहे. आपण मृत्यु देवतेला तेवढी विनंती करावी की त्याने उंटाला त्याचा देह शंभर टक्के व्याजाने पुढल्या जन्मी परत करावा.

सिंह त्या गोष्टीस कडूळ झाला. त्याने उंटाचे आभार मानले आणि त्याने मृत्यु-देवतेला साक्षीवार उंबून बचन दिले आणि उंटाला ठार केले. कोल्हाने व लोंड्याने उंटाचा देह फाडला आणि लचके तोडायला सोयीचा करून ठेवला. त्या कोल्हाची ती युक्ती उंटाचा देह सायला मिळाला खासाठी होती.

सिंहाचा सर्न देह रक्तबंबाळ झाला होता. कोल्हा म्हणाला—"महाराज! आपण नदी-वर जाऊन स्नान करून यावे. तोंपयंत उंटाच्या देहावर पाहारा ठेवतो."

तिळग्या बहिणी

[१२]

[पाहारा देवाचा पालस मुकेलिनोच्या म्हणण्यावर विश्वास करून सरोवराच्या काठी होणाऱ्या नृत्यानात साय वेण्यासाठी वररोज जाऊ लागला. त्या शंभ्रीचा कायदा नेऊन सुभाषिणीने दगडाच्या भूर्तीवर मंतत्राल शिपवून त्यांना स्वस्वरूपात आणले. नंतर सर्व मिळून सरोवराच्या काठी आले. पुढे—]

राक्षसाला फसवून तिळी भावंडे कधीवरी बाहेर पडली खरी, परंतु त्यांना भयभीती व शंका वाटतच होती. कारण राक्षसाच्या दृष्टीस न पडण्यास किंवा अदृश्य होण्यास आवश्यक असलेले ग्रह ते घालवून बसलेले होते. बरे, राजकन्या-सरोवर हुंवरूपात सरोवरात रहायचा विचार करावा तर राक्षसाला सरोवरात किती हस आवेल, हे चांगले माहीत होते.

म्हणजे ती सगळी नावलेली संख्या पाहून ओळखू शकला असता. म्हणून हस हसणे शक्यच नव्हते. तेव्हा काय करावे, सुचना. त्यांना एकेक लण युगासारखा वाटू लागला. एके दिवशी सुभाषिणी तिळग्या भावंडांना म्हणाली—"मापुढे तुम्ही येथे राहणे घोक्याचे आहे. आपण त्याला कक्षिले आहे तेव्हा राक्षस आपल्यावर मूड उगविल्याशिवाय राहणार नाही. त्याच्या हातात तुम्ही किंवा

आम्ही सांपडलो तर आपल्या जिवाला थोका आहे. उद्या तो आमच्याबरोबर नृत्यगानात सामील व्हायला आला की तुम्ही येथून पाय काढा. तुम्ही स्वतःला कसं वाचवायचे याचा विचार करा. आम्हांला वाचवून तेन्नाचा विचार मनावून काढून टाका.”

उदयन म्हणाला—“ते कदापि आम्ही मानणार नाही. आमच्या जिवात जीव आहे तोपर्यंत आम्ही तुम्हांला वाचविण्याचा प्रयत्न करणार.”

“तसं असेल तर एक उपाय आहे. उद्या तो इकडे येईल तेन्हां आमच्या बरोबर, नृत्यगानासाठी सरोवरातल्या सर्व राज-

कुमारांना देखील आम्ही घेऊन येऊ. त्यांचा बरोबर तुम्ही देखील असलात म्हणजे कोणाला संशय येण्यास जागा राहणार नाही. नंतर राक्षस नृत्यगानात गर्क झाला की तुम्ही संधी पाहून त्याचे डोके उडवा.” सुभाषिणीने मुसविले.

तिळपा भावंडांना ते मान्य झाले व त्यांनी त्याला होकार दिला. दुसऱ्या दिवशी राक्षस राजकुमारीबरोबर नृत्यगानात आला तेन्हां सुभाषिणी म्हणाली—“तू एकल पुरुष इतक्या मुलींमध्ये येणे बरं दिसत नाही, म्हणून सरोवरात जे तरुण पुरुष आहेत त्या सर्वांनामुढां नृत्यगानास आणणे बरे होईल. म्हणजे कोणाला काही बोलता येणार नाही. ते जगाविरुद्ध विसणार नाही.”

“एवढ्याशा गोष्टीसाठी माझी परवानगी पाहिजे का? तसेच कर.” राक्षस सुभाषिणीच्या हेतू न कळल्यामुळे म्हणाला.

लग्नेच सरोवरातले सर्व हंस बाहेर आले. त्यांना मानवरूप प्राप्त झाले. त्यांचे तिल्ली भावंडे होती. परंतु नृत्यगानात गर्क झालेल्या राक्षसांच्या ते लक्षात आले नाही.

राजकुमार व राजकन्या मिळून मिसळून नृत्य करीत असतां राक्षसांचा त्यांच्यावर केवढा मोठा प्रसंग ओढवणार आहे त्याची कल्पनादेखील नव्हती. राक्षस देहमान विसरून स्वतः नाचू लागलेला पाहून

उदयन व एक बारात राक्षसांचे मुंडक उडवले व ते जमिनीवर गणगळत सरोवरात जाऊन पडले. सरोवराचे पाणी लालभटक होऊन गेले.

त्याच बरोबर आणखी एक अद्भुत गोष्ट घडली. राक्षस मेल्याबरोबर तो पाहारा वेत होता तो वाढासुद्धा अदृश्य झाला. तिळपा भावंडांसारखेच राक्षसांच्या हातात सापडलेले राजकुमार दगडाच्या मूर्ती होऊन गेले होते. त्या मूर्ती किंवा पुतळे मात्र जागृया आगी तसेच राहून गेले होते.

तेन्हां सुहासिनी म्हणाली—“पहात उभे कसाला राहला आहां? मंत्रजल आणून शिष्या त्यावर व त्यांना मानव रूपात

येऊं वा.” तसे केल्याबरोबर सर्व प्रतिभांना मानव रूप मिळाले. त्या लोकांत लहान थोर सर्व पातळीचे लोक होते.

त्या सर्वांनी तिळपा भावंडांची पुण बाखाणणी केली आणि त्यांचे आभार मानले. स्वप्नांत देखील त्यांना कधी वा गोष्टीची कल्पना नव्हती की त्यांना पुन्हां मानवरूप मिळेल व ते माणसासारखे पाहू बोलू लागतील. परंतु त्या आनंदात ही त्या सर्वांना एका गोष्टीची भीती व काळजी वाटत होती. परत आपापल्या घरी आपण पोहोचू की नाही, वापेक्षा दुसऱ्या राक्षसांच्या दृष्टीस पडलो तर काय होईल, हीच एक चिंता व काळजी सर्वांना वाटत होती.

याविषयी विचार करम्पासाठी सर्व जमले. परंतु कोणालाच काही सुचेलना. शेवटी उदयन म्हणाला-“तुम्ही येथेच राहणे तुमच्या हिताचे नाही. तुम्ही येथून पाय काढा. या सर्व राजकन्या व मुलींना त्यांच्या घरी पोचते करण्याची जबाबदारी आम्ही आपल्यावर घेतो. म्हणून तुम्ही आपापल्या घरी निघून जा.”

परंतु त्या गोष्टीस कोणी कबूल झाला नाही. त्यांच्या पैकी एक वृद्ध म्हणाला-“मुलांनो! आम्ही आपापल्या घरी पोचणे म्हणजे मरणाचा दारुण का? त्या दाढी-वाल्याची नजर चुकवून जाणे आम्हाला शक्य तरी होईल का? आपणांला एकच

एक गोष्ट साध्य होईल. तुम्ही आम्हांला पुन्हा दगडाच्या मूर्ती करून देवा.”

त्या गोष्टीस तिलाचा भावंडांना कबूल कराने लागले, कारण दुसरा उपायच नव्हता. म्हणून त्यांनी त्यांना दगडाच्या मूर्ती करून टाकले.

आतां आपला जबाब कसा करावयाचा या विचारात ते असतां दुसरा राक्षस आला. यक्षपेस तो शिकाम्या हातांनी आला नव्हता. एका राजकन्येला घेऊन आला होता. तो जवळ येत असल्याच्या सूचना मिळताच धाईत तिलाचा भावंडांनी सरोवरात उड्या मारल्या आणि हंस होऊन गेले.

दुसऱ्या क्षणाला राक्षस सरोवरावर आला. त्याने बरोबर आणलेल्या राजकन्येला सरोवरात टाकले. तिलादेखील हंस रूप मिळाले.

त्या राजकन्येला सरोवरात टाकल्यानंतर तो राक्षस हंस मोजू लागला. असांपर्यंत सरोवरात एकंदर सलोचालीस हंसच होते. नवीन राजकन्येला टाकल्यानंतर अदळेचालीस व्हायला पाहिजे होते. त्याचे वत पुरे व्हायला एकंदर पन्नास पाहिजे होते. त्यापैकी अदळेचालीस झाले होते. आतां फक्त दोघांचीच गरज होती. परंतु त्याने हंस मोजून पाहिले ते अदळेचालीस नसून

एकदावत्र झाले होते. ते पाहून तो आनंदाने उड्याच मारू लागला. परंतु दुसऱ्या क्षणाला त्याच्या मनात शंका पाली. म्हणून त्याने सर्व हंसांना किनाऱ्यावर यायला सांगितले. ते सर्व हंस बाहेर आल्यावर राक्षसाने करड्या आवाजात विचारले-“तुमच्या पैकी नव्याने झालेले तिघे कोण? मुकादमाने बोला!”

तिळी भावंडे पुढे येऊन म्हणाली-“हे आम्ही! तू या सर्व मोठ्या भावंडांसारखे राजकन्यांना आणून येथे फडासाठी कंब करून ठेवले आहेस? अजून काही विघडले नाही. सोब यांना आतां तरी! नाही तर तुमच्या घाकट्या भावाची गत झाली तरी तुम्ही होईल, सांगून ठेवतो!” तिघांनी राक्षसाला धमकावले.

“काय? माझ्या घाकट्या भावाची काय गत झाली? आहे कोठे तो? काय झाले काय?” दुसऱ्या राक्षसाने विचारले.

“काय होणार? मातीचा देह शांतीत गेला. त्याच्या बरोबर तुम्ही माया तो बाढामुढा...” तिळी भावंडे असे म्हणत असतां राक्षस एक क्षणभर ही न थांबता, त्याच्या भावाला भेटायला म्हणून घाबला. परंतु जाऊन पाहतो तर तेथे काहीच नव्हते? बाळा अदृश्य झाला होता आणि तेथे फक्त होत्या त्या वगळी स्त्रिया!

त्याच्या डोळ्यातून काळजीने आणि रागाने जणुंकाही दिवारे बाहेर पडत होते. त्याच स्थितीत ती परतला. त्या जवळीत तिघे भाऊ उद्यानात गेले आणि त्यांनी आंबे तोडून खाल्ले आणि माकडे ह्रीऊन झाडावर चढून बसले. ते राक्षसाच्या नजरेस न पडतां एका झाडावरून दुसऱ्या झाडावर उड्या मारीत धुमाकूळ घालू लागले.

शेवटी जीव नकोसा वाटून राक्षस म्हणाला पाहवी, तुम्ही किती वेळ असा स्वतःचा बचाव करता रे.” असे म्हणत पुन्हा घात्रीचे रूप घेऊन आकाश मार्ग निघत गेला

आणखी काही मेळाने माकड होऊन तिली भावंडे हिंमत होती तेथे तो बाकीवाला अचानक आला.

माकडांना पाहून म्हणाला—“बरी शिक्षा मिळाली! नाही तर बाटलेली चरबी उतरायची कशी? बरं तर बरं, त्याने तुम्हांला जिवंत सोडलं!”

तो असे बोलण्यात गर्क असता एका माकडाने अनपेक्षितपणे दाढीवाल्याच्या डोक्यावर उडी मारली. दाढीवाला बर पाहून त्याला बाजूला सारण्याच्या प्रयत्न करू लागण्यापूर्वीच दुसऱ्या माकडाने त्याची दाढी घसून दाढीवाल्याला फरफटत जोरापासून मारला. तेव्हा दाढीवाला म्हणाला—

मोठ्याने ओरडू लागला—“मेलो! मेलो!” परंतु त्या माकडांनी त्याला सोडले नाही. दाढी घसून ओढणाऱ्या माकडाने त्याला एका झाडावर ओढून नेऊन लोंबकळत ठेवले. त्याची दाढी एका फांदीला बांधून घट्ट बांधी बांधून ठेवल्या. त्यानंतर झाडा-खाली उगवलेल्या वेडकाची छत्री खाल्पावर माकडांना पुन्हा मानवरूप आले.

त्यांना पाहून दाढीवाला म्हणाला—“इकडल्या किड्या भुंग्यांची सुडा तुम्हांला चांगली माहिती असल्याचे दिसते आहे. मला हे माहीत नव्हते म्हणून खुड्यासारखा मी जवळ आलो. माझी तुम्ही केलीत ती फक्ती आता पुरे करा आणि या गरीवाला सोडा पाहू!” असे म्हणत दाढीवाला गधावया करू लागला.

“आ खेपेस तुला मुळीच सोडणार नाही, लक्षात असू दे! या पुढे तू राक्षसाचा मोंकर नसून आमचा जाहेस. असेल कबूल तर आम्ही सांगू तसे वागले पाहिजे. तुम्ही ही मंत्रवलेली गळपातली माळ इकडे टाक आणि राक्षसाविषयी बाणखी जी जी गुपिते असतील, निमूटपणे आम्हांला सांग. तू तसे केलेस तर तुला आम्ही मुक्त करू. नाही तर तुला असेच लोंबकळत रहावे लागेल.” उदयन शाप दिल्यासारख्या

तेव्हा दाढीवाला म्हणाला—“कार कोड-मोठ्या अटो घातल्यास की रे! तुमचा मोंकर किवा वाकर राहण्यास मला मुळीच हरकत नाही. माझा मंत्रवलेला हार मूढा मी घायला तयार आहे. परंतु राक्षसा-विषयीची गुपिते तुम्ही विचारू नका. ती मी उघड सांगितली तर माझ्या डोक्याची णकलें होऊन मी तत्काळ मरेन, हे मी पूर्वीच नाही का तुम्हांला सांगितले? ते सांगून मी मेलो तर तुमची सेवा कशी होईल माझ्या हातून? तर मी ती गुपिते सांगून मरू की जिवंत राहून तुमची सेवा करू, हे तुम्हीच सांगा! तरी तुम्ही प्रयत्न केल्यास राक्षसाची गुपिते तुम्हांला सहजी व नक्कीच कळतील!”

मंत्रवलेला हार हाती घेताच उदयनने तो गळपात घातला. दाढीवाल्याला सामान्य मानवरूप आले आणि उदयनला दाढी-वाल्याचे रूप आले. त्यानरोबर त्याला भस्मे, अंजने, पंचा शरीरे मंत्रवलेल्या वस्तू प्राप्त झाल्या.

लगेच उदयन सरोवराच्या काठी गेला. त्याने हंस रूपात जसलेल्या राजकन्यांना बाहेर पायला सांगितले. सर्व बाहेर येऊन शंगने बसल्या. मंत्रवलेल्या पंच्याच्या रूपाने सर्वांना घोंठी मेजवानी मिळाली. नंतर दगडाच्या सुर्ती होऊन मेलेल्या राज-कुमारांना मानवरूपात जाणून त्यांना मेजवानी देण्यात आली. मेजवानी संपल्यावर उदयन दाढीवाल्याला म्हणाला—“या सर्वांना

पेऊन बाऊन त्यांच्या घरी पोचता कसून वे!"

ते ऐकून दाडीवाला म्हणाला—"ते तर फार कठीण काय आहे! राक्षसाच्या नजरेत पडलो तर जिवंत सुटणार नाही. म्हणून यांना इगडाच्या भूर्तीरूपाने किंवा हुंस रूपाने या सर्वांना आपली काही काळ येथेच राहू दे. संधी पाहून यांना त्यांच्या घरी पोचते करता येईल."

विजया भावंडांना ती गोष्ट मान्य करावी लागली. म्हणून त्याप्रमाणे सर्व इगडाच्या भूर्ती होऊन अगार हुंस होऊन आपल्या स्थानी पोचते जावे.

तेवढ्यात राक्षस आला. तो बेट असलेला पाहून दाडीवाल्याच्या रूपात असलेल्या उदयनने आपल्या जवळचे भस्म आपल्या दोघां मागेवर टाकले आणि दाडीवाल्यावर टाकले. राक्षस तेथे आला त्या वेळी दाडीवाल्याच्या रूपात एकटा उदयन त्याला दिसला. तो आपला मोर्कर दाडीवालाच जसावा असे सम-

जून राक्षस म्हणाला—"ती माकडे कोठे गेली रे?"

"कोठे जाणार, माकड! त्यांना मावून आवडून ठार केले!" उदयन म्हणाला.

"कोठे आहेत मग ती?" राक्षसाने उत्सुकतेने विचारले.

"या दाखवतो!" असे म्हणत उदयन राक्षसाला एक जुन्या पडक्या बिहिरीकडे घेऊन गेला आणि आत रहायला सांगितले.

राक्षसाने पाई पाईने आत बाकून पाहिले. राक्षस रहायला बांकल्याबरोबर उदयनने आपली तलवार उपसून राक्षसाचा शिरच्छेद केला. राक्षसाचे डोळे बिहिरीत पडले. परंतु निश्चिंत गोष्ट अशी की त्याच्या घडावर दुसरे डोळे उगवले.

राक्षस बटकन मागे वळला आणि दाडीवाल्याच्या रूपात असलेल्या उदयनला आपल्या मूर्तित आवडून घरीत म्हणाला—"माझे मीठ बाऊन नाक्याच विचर उलटलास होय?" असे म्हणत त्याने उदयनला बिहिरीत फेकले. (क्रमशः)

नरकात निवास

बिस्मादित्याने हट्ट सोडला नाही. तो साडाजवळ गेला प्रेत खाद्यावर काढून बसले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्वसंताप्या विसरे चालू लावला. तेव्हा येतात बसलेल्या वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा! आपण बसे ऐकतो की कित्येक लोक सधरीर स्वर्गाला जातले. परंतु सधरीर नरकात निवास करणाऱ्याची गोष्ट तू कधी ऐकली नसलीच. मी अशी एक गोष्ट तुला सांगणार आहे. कथ देखून ऐक" असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला:

हेवंत देवात एक विधवा बाई रहात असे. तिला कुमुभवती नावाची एकुल्ली एक मुलगी होती. ती महान असतांनाच तिच्या बापाला मरण आले. म्हणून त्या विधवा बाईला जीवदरी होती घराची लागली. ती कोणावर आपला किंवा मुलीचा

आर न ठेवता गावोगावी हिंडून भीक मागे. अशाच परिस्थितीत कुसुमावती लहानाची मोठी झाली.

कुसुमावती चांगली वयात आली तो पर्यंत तिच्या आईची प्रकृती पूर्णपणे हासळली होती. तिला हिंणे फिरणे अशक्य झाले होते. म्हणून कुसुमावती आपल्या आईला म्हणाली—“आई! मी कुलक्षणी अन्माला झाले तेव्हाच बाबा गेले आणि तुला अनेक क्लेश सहन करावे लागले. तुझ्या प्रेमाने व देवाच्या कृपेने माझी प्रकृती बरी आहे. आता आपण गावोगावी हिंडून भीक मागण्याची गरज नाही. कोणत्यातरी गावी पछाड्या प्रतिष्ठित कटंदात काम करून मी

स्वतःच्या पोटासाठी मिळवीन व आयुष्यभर तुला कोणत्याही गोष्टीची उर्णेत भासू देणार नाही.”

आईचा होकार मिळताच कुसुमावती आईला एका गावी घेऊन गेली. सार्ध-काळच्या सुमारास समोर एक प्रतिष्ठित कुटुंब राहते आहे हे पाहून कुसुमावती धरमालकिणीला भेटून म्हणाली—“आई! आजची रात्र काढायला मला व माझ्या आईला घरवानगी खाल का आपल्या पडवीत?”

त्या आईने होकार दिला. एवढेच नव्हे तर तिने दोघींना जेवायला वाटले व आनंदात रात्रभर रहायला सांगितले.

दुसऱ्या दिवशी कुसुमावती घर भाल-किणीला म्हणाली—“आई! मी एक गरीब आई आहे, माझी अशक्त आई माझ्या घरोबर आहे. आपण मला सांगाल ते काम मी करीन. मला पवार मधो, मला व माझ्या आईला चार पास खावला मिळाले की आम्ही भागवून घेऊ!”

घरवातकीण म्हणाली—“मुली! कामाला काय ग, आमच्या घरात वाटेल तेच काम असते. तुझ्यामाखी घट्टाकट मुलगी कामाला मिळाली तर आणखी काय राहिजे? तुम्ही दोघी माझ्या घरी आनंदात रहा!”

त्या घराच्या मागच्या पडवीला लागून एक खोली होती. कुसुमावती त्या खोलीत आईबरोबर राहू लागली. झाडलोट, भांडी-कुंडी, कपडे घुणे, होच कामे करावी लागत. त्या शिवाय निवडण वळण इतरे कामे असतच. सर्व वेळ काम भन लावून करी. तिचे काम पाहून घरची नंढळी खूप होती. हळूहळू ओळख वाटली आणि घरच्या व घरच्या सर्व लहान थोर गोष्टी धरमालकिणीच्या तोंडी कुसुमावतीला कळल्या.

एके दिवशी सायंकाळी कुसुमावती घागर बलून घेऊन येत होती तेव्हा घरच्या मागच्या बाजूला तिला चांगली शरीर बप्टी असलेला एक तरुण बसला. ताने तिला

विचारले—“तू या घरातली बिसत नाहीस कोठून आलीस, काय करतोस?”

“मी या घरची नाही, परवावची! धरकाम करते! पण तुम्ही कोण?” तिने विचारले.

“मी काही दिवसांपासून येथे रहात नाही. तू मला थोडी मदत केली पाहिजेस! तू एक वर्षभर मी कोण कोठे राहतो, हे गुप्त ठेवलेस तर नरकलोकातून मला मुक्ती मिळेल. मी या घरचा एकटा मुलगा, कुलदीपक आहे! मी मूर्खपणाने भुता-पिशाचांच्या नादी लागून त्यांचा अपमान केला आणि नरकात भोगीत आहे. मला एक वर्षभर नरकात निवास करावा लाग- पार आहे.” तो म्हणाला.

परंतु मालकिणीला राग आला. म्हणाली—
“तुमी हिमंत तर बरीच विसते की न! ती खोली माझ्या मुलाची आहे. ती हे जग सोडून गेली त्या दिवशी त्याचे प्रेत बाहेर काढल्यानंतर आम्ही कोनाला त्या खोलीत पाऊल टाकू दिले नाही. आम्ही अंतिम संस्कारात लागली असता त्याचे प्रेत एकाएकी अदृश्य झाले. लोक म्हणतात की भूते प्रेत उचलून घेऊन गेली. ती खोली तू भागते आहेस?”

“तर मग! मला निरोप द्या! मी आईला घेऊन आणखी कोठे तरी जाईन!”
कुसुमावती म्हणाली.

ते ऐकून मालकिणी भीत भीत म्हणाली—
“त्या खोलीत तू राहणार? ती खोली उचलून साडलोट करायची मुळा आमची छाती होती नाही. तू म्हणते आहेस तर देते खोली उचलून. पहा, बाई! तेवढ्यासाठी काम सोडून जाण्याची परज नाही.” असे सांगून मालकिणीने किल्ली दिली. कुसुमावतीने आभार मानून खोली साडून घेऊन काढली.

त्या खोलीत एक पलंग व बघरुण पंखरुण सर्वे काही होते. कुसुमावती त्या बघरु शोपली. मध्यरात्रीच्या सुमारास तो तरुण खोलीत आला. दोघ बराच वेळ बीलत राहली. त्याने तो सगरीर नरकात कसा गेला हे सांगितले. तो खरोखरी मरण

मृत माणसासारखे बेसुद्ध केले व त्याला सगरीर नरकात नेले. तेथे त्याला भुतांची णकरी करावी लागी. त्याच्या मुक्तीला एक वर्ष उरले होते. दररोज एक तासभर त्याला कोठेही जाण्यायेण्याची बरवानगी होती. परंतु आपल्या कुटुंबातील कोणत्याही व्यक्तीच्या नजरेस पडता कामा नये, अशी एक अट पाळावी लागी.

तो तरुण कुसुमावती बरोबर एक तास-बर राहून निघून गेला.

त्या दिवसापासून तो दररोज रात्री कुसुमावतीकडे येऊ लागला. तिच्याबरोबर सध्यावर राहून पुन्हा भुतांबरोबर नरक-लोकात जाऊ लागला. काही दिवसांनी

कुसुमावतीला विवस राहले. ती गोष्ट बरामालकिणीच्या लक्षात आली. तिने निर-निराळ्या तऱ्हेने कुसुमावतीच्या पोटांतल्या मुलाचा बाप कोण हे विचारून पाहिले व तपास केला. परंतु कुसुमावतीने ते गुपित कोनाला वळू दिले नाही.

एके दिवशी कुसुमावती कामाला आली नाही, मालकिणीने दाराच्या बाहेर आत चाललेले धंद्याचल लक्षपूर्वक ऐकले. कोणी तरी पुढच बोलत असल्याचे तिच्या कळले. तिने दाराच्या फटीतून पाहिले. तेव्हा कुसुमावती एका लहान बाळाला बूब पाजीत असलेली दिसली. तिच्यासमोर बसलेला पुढच दुसरा तिसरा कोणी नमुन मान-किणीचा मुलगाच होता.

“मी तुमचे गुपित गुप्त राखीन. सांगा, माझ्याकडून तुम्हांला कोणत्या मयतीची अपेक्षा आहे?” कुसुमावतीने विचारले.

“बा बराची मालकीण माझी आई मी नाहीसा झाली त्या विवसापासून तिने माझी खोली बंद करून कुलूप लावून ठेवले आहे. तू ती खोली स्वतःला राहण्यासाठी मागून घे. तिने नकार दिला तर तू काम सोडून जाण्याची धमकी दे.” असे सांगून तो तरुण अदृश्य झाला.

कुसुमावतीने मालकिणीबघड ती खोली स्वतःला राहण्यासाठी मागितली. म्हणाली—
“ती खोली बिलीत तर मला शांत शोप मिळेल व कामाला इच्छा येईल.”

तेव्हा तिला मुलाचे प्रंत नाहीसे झाल्याचे
आठवले. ती आईघाईने निघून गेली.

काही दिवसांनी कुसुमावतीने दार
उघडले. तेव्हा वरातल्या दुसऱ्या मोक-
करणीने, मालकिणीने एक मोठी पेटी
खोलीत ठेवायला सांगितल्याचे सांगितले.

कुसुमावतीने पेटी खोलीत ठेवायला नकार
दिला नाही. संध्याकाळी ती पेटी खोलीत
पोचली झाली. पेटीत मालकीण बसली
होती आणि किल्लीच्या जागच्या ओकातून
खोलीतला प्रकार पहात होती.

मध्यरात्रीच्या सुमारास तिचा मुलगा
आला आणि कुसुमावतीच्या खेजारी वसून
तिच्याशी बोलू लागला. आतां मात्र माल-

किनाऱ्या सहज पाहू. ती पेटातून उठून
बाहेर आली व मुलाला पोटाशी धरून
म्हणाली-“बाळ! कोठे रे होतास इतके
दिवस?”

परंतु आईला भेटून मुलाला आनंद
झाला नाही. सलट रामाने ती म्हणाला-
“आई! तू हे काय केलेस? फक्त एक
महिना तू धीर धरला असतास तर मी
परत आलो नसतो का? आतां मला सात
वर्षे नरकात वास करावा लागणार!”

आई म्हणाली-“बाळ! माझ्या जिवता
जीव असे पर्वत मी गुला जाऊ देणार नाही.”

“आई! भुतां पिशाचांच्या हातून तू
मला सोडवू शकणार नाहीस.” मुलगा
म्हणाला.

आई खोलीबाहेर आऊन भुतापिशाचांच्या
वाट पाहू लागली. बराच वेळ झाला, तिला
मुलाचा आवाज ऐकू येईनासा झाला.
तिने खोलीत डोकावून पाहिले, तिचा मुलगा
खोलीत नव्हता. तिची नजर बुकवून ती
कसा गेली, तिला कळेना.

पिशाचचे त्याला उचलून घेऊन गेली.
त्यापूर्वी कुसुमावती त्याला म्हणाली होती-
“माझ्या आईचा व बाळाचा सांभाळ
करण्याची जबाबदारी कोणी घेतली तर
मी तुझ्या ऐवजी सात वर्षे नरकात आनं-
दाने राहून भुतांची चाकरी करीन.”

ती म्हणाली होती, ती जबाबदारी
मी सुद्धीने घ्यायला तयार आहे.” त्याने
पिशाचांच्या सवें गोष्टी समजावून सांगि-
तल्या. पिशाचांनी संमती दिली.

त्यानंतर उरल्याप्रमाणे कुसुमावतीने
मुलाला प्रमाणे पोटाशी धरून व त्याचे
मुके घेऊन त्याच्या बापाच्या हातात त्याला
दिले व स्वतः पिशाचांबरोबर नरकलोकात
निघून गेली. चरमालकिणीला मुलगा परत
आल्याबद्दल व नातवांबरोबर आल्याबद्दल
परमानंद झाला.

बोवणा वेळाने कुसुमावतीला नरकदास
किती कष्टाचा असतो हे कळले. परंतु
आपल्या पतीला ती नरकचासातून सोडवू
शकली व त्याला पुन्हां आईवडिलांबरोबर
राहण्याची संधी देऊन सुखी करू शकली
याबद्दल तिला समाधान वाटले. आपल्या
मुलाची व आईची काळजी घेण्याचे पतीने
कबूल केले होते, म्हणून तिला नरकधातनां
भोगणे कष्टाचे वाटले नाही.

शेवटी तिला सात वर्षांनी नरकलोकातून
मुक्ती मिळाली. पिशाचांनी तिला तिच्या
पतीच्या परी आणून सोडले. रक्षा वेळी
तिला बराच मंगलकार्याची गडबड दिसली.
कुसुमावतीने चवकशी केली तेव्हा तिला
कळले की चरमालकिणीच्या मुलाचे लग्न
आहे. तिला त्या गोष्टीवर विस्वास झईना.

अवधी पुरा होईपर्यंत पती जाट पाहून
याची तिला खात्री होती. परंतु तो त्या-
पूर्वीच दुसऱ्या मुलीशी लग्नाला तयार
झालेला पाहून तिला आश्चर्य वाटले. तिची
आई काही दिवसांपूर्वीच वारल्याचे पण
तिला लोकांकडून कळले.

गरीबांना अन्नवस्त्रे दान करण्यात येत
होती. तिचा पती पुरुषांना, सामू वायकांना
व सात वर्षांचा मुलगा लहान मुलांना अन्न
दस्त्रे वांटत होते. तिचाही कुसुमावतीला
ओळखले नाही. सासूच्या हातून साडीचोटी
घेऊन कुसुमावती तेथून निघून गेली.

वेताळाने येथवर मोष्ट सांगून विचारले-
“राजा! कुसुमावती आपल्या पतीच्याबद्दल

नरकात वास करायला का गेली? पति प्रेमाबुळे नी पत्नीचे एक कर्तव्य समजून? इतका त्याग करून ही तिन पतीला दुसरे लग्न करण्यापासून का अडविले नाही? या सकाची उत्तरे माहीत असून तु दिली नाहीस, तर परिणाम तुला माहीत आहे तुझ्या डोक्याची शंभर शकले झोळून तुझ्याच पायावर लोळू लागतील."

तेव्हा विक्रमादित्य म्हणाला— "कुसुमावतीला कष्ट सहन करण्याचे भय वाटले नाही. दुसऱ्याला कष्टात पाहून तिला कष्टाचे वाटण होते म्हणून घोडी समजून वेताच ती आईसाठी सर्व कष्ट सहन करू लागली तिचे पतीवर सनापासून प्रेम होते या मोष्टीचे काही प्रमाण दिसत नाही पतीला नरकासात कष्ट होत वाटत हे पाहून तो त्याच कष्ट दूर करण्यासाठी त्याची पत्नी म्हायला व त्याच्या एकजी स्वतः नरकलोकात जाण्यास तयार झाली, त्याचे आणखी एक कारण असू शकेल पतीला नरकासातून मुक्ती मिळवून देण्या

बरेच आहेला व मुलांना मुला करायला हेतूदेखील तिच्या मनात होता पतीचे प्रेम तिच्यावर होणे या गोष्टीचे प्रमाण मिळत नाही त्याने नरकासातून स्वतः मुक्त होण्यासाठी कुसुमावतीचा उपयोग करून घेतला कुसुमावती आकळा पतीच्या जागी नरकलोकात जायला तयार झाली तेव्हा त्याने कौनत्याही प्रकारे नाखणी दाखविली नाही सात वर्षांचा जवळी संपल्यावर तो वुसऱ्या मुलीशी लग्नाला तयार झाला कुसुमावतीला आपल्या आईसाठी व मुलासाठीच जणुकाही जीविताची फिकीर होती भातां तिची आई मारली होती व पुत्र मुक्ती होता तिने सात वर्षे नरकलोकात चाकरी केली होती तिला या जगात पुढले आयुष्य घालविणे कष्टाचे वाटायला कारणच नाही म्हणून तिने आपली ओळख देखील दाखविली नाही व निधुन गेली

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रतासह अदृश्य झाला आणि साडाला जाऊन लोंबकळू लागला (कल्पित)

योग्य सेनापती

रुद्रदेवाची नामक राज्याचा राजा रुद्रदेव हा एक अत्यंत निपुण शासक म्हणून प्रसिद्ध होता तो एक प्रजावत्सल राजा होता तो नेहमी आपल्या मनिमंडळाच्या सल्ल्याप्रमाणे वाग त्याने कधी त्याची मने दुखविली नाहीत सर्व बरबारी राजाच्या प्रत्येक शब्दाला मान देत रुद्रदेवाला शिकारीचा नाद होता तो शिकारीला जाताना प्रत्येक वेळी फक्त एकाला बरोबर नेत असे आपल्या दरबारातल्या किंवा मनिमंडळातल्या एकाचा अधिकाराच्या मुलालाच बरोबर नेण्याचा त्याने एक प्रथाच राडला होता

एकदा राजाबरोबर राजबैठाचा मुलगा रस्ताकर शिकारीला गेला त्यावेळी बंधू बंधव बंधवारीस बंधवारी होते असा विधान तो बळकट व धाडसी होता उजाडताच राजा व रस्ताकर जंगलात

पोचले दुपार उलटली तरी एक देखील शिकार नजरेसमोर आली नाही दोघ दमून भागून एका झाडाखाली बसून विश्रांती घेऊ लागले

इतक्यात जवानक समोरून एक गेरा त्यांच्यावर घावत येत असलेला त्यांना दिसला तो जोराने पावत होता त्याला कसे ठार करावे किंवा धोपवावे, राजाला कळना स्वतःचाच जीव वाचण्याचे शक्य राहू लागली. राजा थोडा घाबरलाच परंतु रुद्रदेवाच्या बटविशी उभा राहला गेंड्याचे कातडेजाड असते. त्यात झाला किंवा तीर शिरणे अवश्य हे त्याला माहीत होते म्हणून रस्तकुमाराने समोर एक केळ बिछली ती तळवारीने कापली व ती गंडा अगदी जवळ पोचताच त्याने गेंड्याच्या नाकावरच्या सिगावर आपटली केळीचा काब शिंगात छल्ला

कैलीचा सांब पायास अडकून गंडा तोल जाऊन भिमीवर पडला रत्नकुमाराने लगेच गेंड्याच्या छोट्यातून तलवार खूबखून मॅदूपर्यंत नेली गेंडा जागच्या जागी आक्रोश करीत लडकडून गार झाला.

या झलपेझिल घटनेचा राजाच्या मनावर फार परिणाम झाला. किकर्तव्यत्रिमूढ मतानं स्वतः सर्वे दृश्य पहात असतां रत्नकुमाराने गेंड्याला छोट्यातून पाहून राजाने त्याची पाठ आपटली रत्नकुमाराचे प्रसंगावधान बघाडस राजा मंत्रमुग्ध होऊन पहात होता त्या दिवशी रत्नकुमाराने स्वतःचा व राजाचा जीव बांधविला, ही गोष्ट

त्यापूर्वी राजा रुद्रदेव आपल्याबरोबर शिकारीला आपल्या वस्त्रांची सरवारांच्या कित्येक मुलांना घेऊन गेला होता परंतु रत्नकुमाराचे वाडस अधितीय होते. आज पावतो जंगलात जेव्हां कधी कोका वाटला राजा स्वतः हिमंत करून इतरांचे नेतृत्व करीत असे परंतु या क्षेपेस तो अवाक्य होऊन सर्वे पहात उभा राहला होता वाडलट रत्नकुमाराने हिमंत करून बोवयातून स्वतःला व राजाचा वाक्यविले होते

त्यानंतर अनंकदां रत्नकुमाराने आपल्या दाव्याचे व सामर्थ्याचे प्रदर्शन केले होते म्हणून हाच आपला सेनापती झाला तर बरे होईल, असे राजा रुद्रदेवाला वाटले. परंतु प्रघात निराळा होता. सर्वे पदे बलपरंपरागत होती सेनापतीच्या पदावर राजाने त्या प्रयेच्या विरुद्ध सेनापतीच्या मुलाला व बसवितां रत्नकुमाराला बसविले असले तर कोणी विरुद्ध बोलला नसता परंतु अनुमोदन स्वस्वशोण केलच असले असे भाव नाही. म्हणूनच तसे करणे राजाला गैर वाटत होते

कित्येक वर्षे लोटली. वृद्ध सेनापती परलोकवासी झाले. मंत्र्यांनी रिवाजाप्रमाण सेनापतीच्या मुलाला सेनापती नेमण्यास विनंती केली. सेनापतीच्या

परंतु राजाला तो सल्ला कचला नाही म्हणून तो आपल्या मंत्र्यांना म्हणाला "बाज आपल्या सरदारांच्या मुलांमध्ये पुष्कळ कर्तव्यगार व खूब साहसी आहेत. त्यांच्यापैकी एखाड्याला निवडून नेमल्यास काय हरकत आहे?"

"महाराज! सेनापतीच्या पदावर सेनापतीच्या मुलालाच नेमण्याचा रिवाज पिढ्यान् पिढ्यान् आला आहे तो नियम मोडणे बरोबर होणार नाही" मंत्र्यांनी सल्ला दिला

"तुमचे म्हणणे बरोबर आहे! मी तुमच्या मनाविरुद्ध काही एक करणार नाही. मी फक्त तुमचा विचार घेतला" राजा म्हणाला

त्यानंतर दरबारी जादुगार रंगराजने पुढे होऊन राजाला नमस्कार केला व निवेदन केले— "महाराज! आपण कोणत्या तरी काळजीत आहात, सेवकाला सेवेची संधी द्यावी!"

"विशेष काही नाही. तवीन सेनापती कोणाला तमाक्याचे एवढाच प्रश्न आहे!" राजा म्हणाला

"सेनापतीचे चिरंजीव आहेत ना!" रंगराज म्हणाला

"नाही, माझ्या मनावर बाणखी एकाळाच्या पदावर नसावे, असे आहे परंतु तसे करून सर्वांना दुष्खिणें मला पसंत नाही" राजा म्हणाला.

"सेवकाला संधी दिलीत तर सेवक काही मार्ग काढू शकेल" रंगराज म्हणाला.

“बरे! सरंच, मी तुम्ही गोष्ट पारच विसरलो होतो! तुझ्या अद्भुत शक्तीचा व जादूचा प्रयोग ह्या पेंचप्रसंगातून काही तरी मार्ग नक्कीच काढील!” राजा म्हणाला.

“महाराज! जादूची गरजच काय? एक लहानशी युक्ती केली की आपले काम बनेल!” रंगराज म्हणाला.

तुसल्या दिवशी ती युक्ती सांगतो, असे सांगून रंगराजाने राजा व्हदेवाचा निरोप घेतला.

तुसल्या दिवशी रंगराज राजाला भेटा- मला आला व म्हणाला—“महाराज! युक्ती तयार आले. आणण कोणाला सेनापती

पदावर नेमणार, हे सांगण्याची कृपा करानी!”

“आपले दरबारी वैद्य आहेत ना त्याचा मुलगा रत्नकुमार याला. माझ्या भले तोंच या पदावर नेमण्यास योग्य आहे.” राजाने आपल मत दिले.

“महाराज! तरमग पुढाविषया चढा- ओढीचा कार्यक्रम ठेवावा आणि अनुक्रम सर्वांत उत्तम अशा चार जणांची निवड करावी त्या चढाओढीत रत्नकुमार व सतापतीचे चिरजीव उत्पलसिंह दोघांनी जाग घ्यावा असे सांगामे. रत्नकुमाराला निश्चितच यश मिळेल न?” रंगराजाने राजाला विचारले.

“मला त्यांत मुळीच शंका नाही!” राजा म्हणाला.

“ठीक तर! महाराज आपण चढा- ओढीची गोष्ट जाहीर करावी ही चढा- ओढ फक्त ज्ञातींसाठीच आहे, असेही जाहीर करावे त्याचबरोबर भासपेस सेना- पती पक्षची नेमणूक नव्या तऱ्हेने होणार असल्याचे आणि हा निर्णय पूर्णपणे ईश्व- राच्या इच्छेवर अवलंबून आहे असे आपल्या मंत्रिमंडळातल्या सर्व सभासदांना अवश्य सांगावे.” रंगराजाने सुचविले.

चढाओढ उत्तम प्रकारे संपली. तीत रत्नकुमार पहिला, उत्पलसिंह दुसरा, त्याच

निर्णयाने रंगराजाच्या मजला खाल तयार

नावाचा तरुण युवक चवथा आला

तुसल्या दिवशी दरबार बोलावून व्हदेव आपल्या मंत्र्यांना व सरबारांना संबोधन करून म्हणाला—

“वस्वाही व सरदार बंधूतो! मी जी सुचना करतो आहे, ती अत्यंत सर्वांना मान्य होईल, या गोष्टीची मला आशी आहे कालच झालेल्या चढाओढीत चार तरुणांनी आपल तैयुष्य सर्वांच्या नजरेस आणून दिले आहे. आपल्या मयात सेना- पतीचे चिरंजीव उत्पलसिंह व्हदेवाला त्या- पैकी एक होव सेनापती पद कोणाला हावयाचे या गोष्टीचा निर्णय योद्ध्या निराळ्या तऱ्हेने घ्यावा असे मला वाटते ही गोष्ट रिवाजाप्रमाणे बाही, हे मी ओळखतो. परंतु नवीन मार्ग हुडकल्या- शिवाय कधी प्रगती होत नाही, हे आपणा सर्वांना नव्याने सांगण्याची गरज नाही असे मला वाटते म्हणून मी ये बोजले आहे, त्याला आपली समृद्धी मिळेल या गोष्टीची मी पूर्ण आशा बाळगतो.”

अनक दरबारांनी व्हदेवाविषयी त्या- च्या जनात जी आदर वसत होता त्यामुळे नवीन रोजनेस होकार दिला

बाहेरचा

“तरमग नवीन योजनेचा प्रयोग सुरू करू या” असे म्हणत रंगराज बसलेल्या राणीकडे वळून महाराज म्हणाले—“महा- राणीने स्वतः हा प्रयोगास हातभार लावावा, म्हणजे काम जास्त सुलभ होईल.”

महाराणीने होकार दिला. त्वानंतर पुढपाचे चार तुकडे व चार कागदी पाकिटे राणीसरकारांच्या हातात देण्यात आली. चारही पुढपांचेर शीशांची नावे निरनिराळी लिहिण्यात आली.

राणी श्रेष्ठारण्या खोलीत एकटी बसली. एकेक पाकिटात एकेक पुढपाचा तुकडा

महाराजांच्या हातात देण्यात आली.

राणीने पहिले पाकीट दाखविताच राजाने उत्पलसिंहाचे नाव उच्चारले. मंत्र्याने त्या पाकिटावर उत्पलसिंहाचे नाव लिहिले. राणीने दुसरे पाकीट पुढे केल्यावर राजाने 'संपत' नाव उच्चारले. मंत्र्याने ते नाव त्या पाकिटावर लिहून राजाच्या हातात ते पाकीट दिले. अशाच तऱ्हेने सिसऱ्या पाकिटावर रत्नकुमाराचे व चवथ्यावर अर्जुनाचे नाव लिहिण्यात आले. अत्यंत वेळी राजाने सांगितले व मंत्र्याने लिहिले.

त्यानंतर राजा सर्व दरबारी मंडळींना संबोधून म्हणाला—'पाकिटात कोणते नाव आहे, मला माहीत नाही मला जे नाव तोंडास आले ते मी घेतले व मंत्र्यांनी ते लिहिले. परंतु योगायोगाने पाकिटावरचे व आतल्या पुढ्यावरचे नाव एकच निघाले तर मी त्या व्यक्तीला आपला सेनापती नेवीन.'

तेव्हा

पुढ्यावर एक निघाला. असाच हा राजा कुमारला सेनापतीपद मिळाले आणि तो आफल्या शक्ती व सामर्थ्याचा परिचय प्रजेला पटवू लागला.

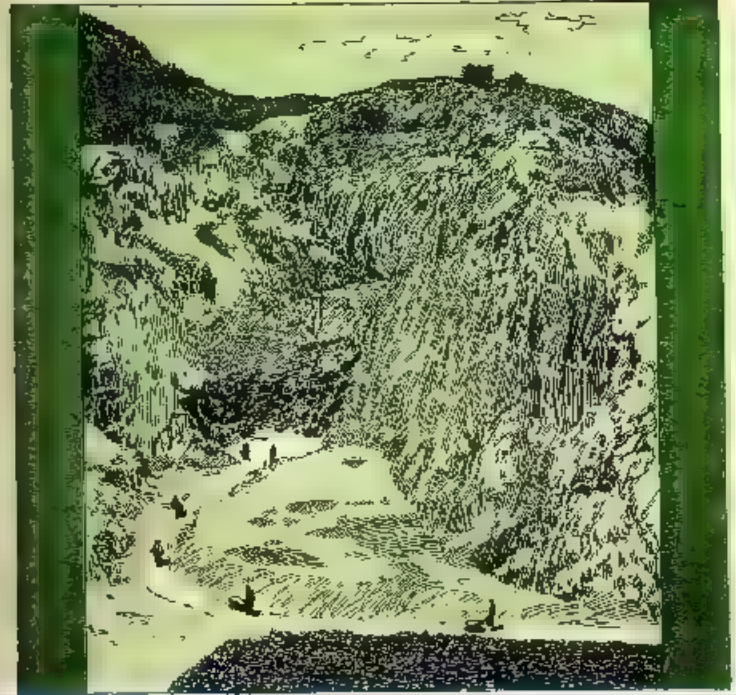
राजा व राणी एकातात बसले असता राणी म्हणाली "आपली युक्ती यत्स्नी होण्यास माझ्या मदतीचा उपयोग माला म्हणावयाचा!"

"कोणत्या नावाचे पाकीट कसे काढावयाचे हे रंगराजाने तुला समजावून सांगितले होते तु ज्या पाकिटाचा खालचा कोपरा धरला होतास त्यात उत्पलचे नाव, बरच्या कोपऱ्यात पकडल्यास अर्जुनचे नाव आहे हे मला माहीत होते म्हणून रत्नकुमाराचे नाव मी बरोबर ओळखले आणि इतर नावे चुकीची सांगितली."

अशा तऱ्हेने रंगराज राजाला मदत करू शकला राजाने त्याला मोठे इनाम देऊन त्याचा गौरव केला.

१६२. मिठाचा पर्वत

या विश्वात आपल्याला स्वच्छ बोट दिसत आहे. हा होमिनिकन रिपब्लिक (पश्चिमी ऑस्ट्रेलियाच्या) शेजारी असलेला पर्वत आहे. हे बोट इतके स्वच्छ आहे की याच्या पोटाचा कलम आतले तुकडे म्हणून रांगून घनार्थाच्या खालत दिव्यात ते आचळ्या अंदाजाने पेटात नक्कीच टाकतील हा पर्वत एका काळी समुद्राच्या तळाशी होता.

गोपूचे भूत

एका गावी गोपू नावाचा शेजकरी रहात असे त्याच्या बायकोचे नाव राधाबाई होते त्यांना शिवू नावाचा मुलगा होता मुलगा दिसायला जणू बापासारखा होता.

शेतात रोपणीचे काम चालू होतं एके दिवशी पहाटे गोपू खंतात तिघांला शोड्या वेळाने चार जण गोपूचे शेत घेऊन त्याच्या घरी आले. काळोखात त्याला साप कासला होता शंवारपाजारच्या लोकांच्या सहाय्याने शिवूने बापाची उतरक्रिया उरकून घेतले.

गोपूची बायको राधा कती गेल्यावर स्वतःला अनाथ मानून वैशुद्ध होऊन पडली. त्या वैशुद्धीच्या अवस्थेतच ती जोरडू लागली की तिच्या घरी भूत होऊन स्मशानातल्या वडावर बसला आहे तो पारंभ्या घरून उतरतो आकाळाविकाळ ओरडतो आणि अदृश्य होतो. ती ते सांगत

कधी अर्धवट झुडीवर बई तेव्हा वडोळ घाचा बायका तिची समजूत घालण्याचा प्रयत्न करीत ती चांगली झुडीवर आली तेव्हा त्यांनी विचारले-“राधे! तू काही स्वप्नविषय पाहिलस का?”

राधा स्वऱ्याचे वर्णन सांगून म्हणाली-“होय! ते भूत होऊन येथेच कोठे गरी आहेत!”

गोपू बरण पावला त्याच्या तिसऱ्या दिवशी स्मशानातल्या वडाच्या झाडाखाली एक बाणी बंशुदावरस्थेन सकाळी लोकांना दिसला. शीवधोषचार करून त्याला झुडीवर जाणव्यावर लोकांनी विचारले तेव्हा त्याने रात्री त्याच्यावर गुजरलेला प्रसंग वर्णन करून सांगितला.

तो संजार बायचा एक बाणी होतं दुकानात विकायला ठेवण्यासाठी सामान तिकीन घ्यायला तो त्या बाटेने पहाटे जात

ऐकू आले तो न घाबरता स्मशानातल्या वडाच्या झाडाखाली पोचला तेव्हा एक पांढरी कच्चे नेथलेलं भूत पारंभ्यावरून उतरून आलं आणि ओरडून म्हणालं-“ए बाय्या! तुझ्याजवळ असंल नसेल ते काढून मगोर ठेव माझ्या बायको व पौराचे पोट भरल पाहिजे तू नाही का ओळखलस मला? मी गोपू आहे सोपू!”

बाणी म्हणाला त्या गोष्टी गावकऱ्यांना लक्षात घाटल्या, ते बाय्याला घरावर घेऊन गावात गेले आणि झिबला व राधाला बाहेर हाक बाळून दरडावून विचारलं लागलं-‘गोपूच्या भुतान आणून दिलेलं घन कोठे लपवून ठेवलं आहेत ने काढा!’

बाणी गोपूच्या घराची झडती घेतली परंतु एक पें पैसा काही मिळाले नाही राधा ती अवमान सहन करू शकली नाही ओकसाबोवशी रडू लागली. तिला हे कळत नव्हते की देवमाणसासारखा तिचा नवरा भूत कां झाला आणि त्याने वाटमाऱ्याचे काम कसं काय सुरू केले!

त्या दिवसापासून गावकरी राधाबाईची झोलायचे शेटायेचे हाळू लागले त्यांच्या दांगणुकीत एकदम बदल झाला. तिला पाहून दुरूनच लोक गोंड फिरवून निघून जात ही गोष्ट राधाबाईंना असह्य झाली दुसऱ्याच दिवशी त्या गावातली एक बाई परगावातून परत येत असता भुतान तिचे सर्व दांगिने काढून घेऊन तिला

स्थानांतर गावानल्या तिथाना गावचे भूत विसले काळोख पडण्यावर कोणी त्या वाटेने जाण्याचे धाडस करीनासा झाला गावकऱ्यांनी आपसात सल्ला करून राधाबाईला बजावून सांगितले-“हे पद्मा बाई! तू उ तुझा मुलगा गाव सोडून गुण्यागोविंदाने निघून जा कसे! म्हणजे तुझ्या नवऱ्याने भूत निघून जाईल. उद्या सकाळच्या आत तुम्ही रेंवा नाहीत तर आम्हीच धक्के देऊन तुम्हांला बाहेर काढू!”

घरदार सोडून आयजे तर कोठे! राधाबाईने साहस करून नवऱ्यालाच विचारायचे ठरविले रात्री ती स्वस्थानाकडे निघाली. तिला कोल्हेकुई ऐकू बाली. ती नडाच्या झाडाजवळ आली जसेल तेव्हा तिला ऐकू गाले-“ए असरील तिचे उगी रड्हा. माझ्या बायकोचे व मुलाने पोटा कसे भरणार? तुझ्याजवळ वसेल ते सधोर कावून ठेव. मी कोण बाहे, ओळखले नाहीस वाटने? मी गोपू आहे गोपू!”

राधाबाई ते ऐकून बककच झाली तो आवाज तिच्या नवऱ्याचा नव्हता. ती चटविशी मागे वळली आणि परी येऊन तिने मुलाला समळे सांगितले. म्हणाली-“बाळा! कोणी तरी कदाच तुझ्या गावांचे भूत होऊन त्कांचा कथनाच करीत आहे. त्या लकाडाला पकडणे पाहिजे.”

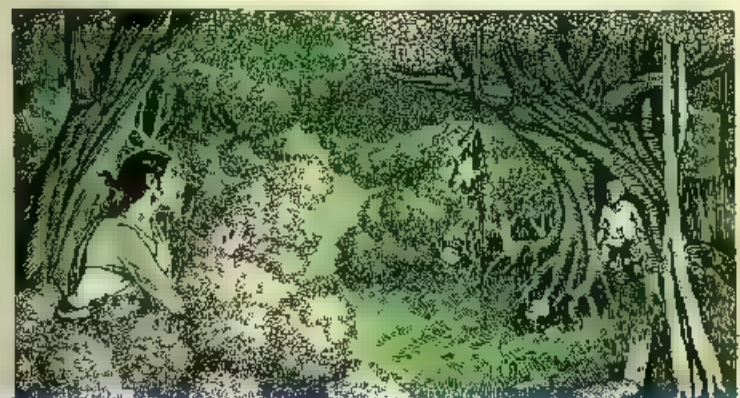
तेव्हा शिवून एक युवती येजेल! अगण स्थाने ती आपल्या आईला सांगितली राधाबाईला ती युवती आवडली दुसऱ्या दिवशी ती गावकऱ्यांना म्हणाली-“उद्या आम्ही गांव सोडून जातो तुम्हांला प्रस कसाला?”

त्या दिवशी रात्री जाईने व झुलान जेवून घेतले शिवून आपल्या केसात पांढरी पाखडर घातली तेव्हा ती गोपूधारला दिवू लागला दोष स्मशानात गेले. शिवू पांढरे घोतर नेसून व पांढरा सदरा घालून वडाच्या झाडाकड बोंबीत लपून बसला राधाबाई एका झुडपाआड लपून बसली दोवधा वेळान एक मनुष्य पांढरे घोतर नेसून व पांढरा सदरा घालून तेथे आला

ती झाडावर चढून एका पांढीवर बसला मत्तर तो झुडडासारखा व कोल्हासारखा ओरवू लागला

राधाबाई उठिल मनातं मुलगा केव्हां बाहेर येतो हे पहात झुडपाआड बसली होती इसनयात शिवू बाहेर आला आणि झाडावरच्या माथसळी म्हणाला-“लबाडा! तू मला बदनाम करण्यासाठी बाळे रोंग करून वररीज येथ येऊन बसतोस काय? पद्मा, आता मी तुझ्या वमाचाराला धंता. तू मला ओळखलेस का? मी गोपू आहे गोपू!”

ते ऐकून झाडावर बसलेला भाजूस धर-धर कापू लागला. त्याची बांबडीच वळली. तो झाडावरून झाली पडला आणि म्हणू

म्हटले-“हे क्षमिने भातले तर माझी बायकी किती छान दिवेल!”

दुसऱ्या दिवशी गावकऱ्यांनी पुन्हा राधाबाईच्या घराची झळती घेतली. परंतु त्यांना भरात काही सापडले नाही. गावकऱ्यांनी राधाबाईला व तिच्या मुलाला डावून म्हटले-“तुम्हा सवरा मेला आणि या गावावर दिवाचा कोप झाला त्याला येपून पिटाळून लाव, नाही तर तुलाच आम्ही पिटाळून लावू!”

राधाबाईला काय करावे, कळना गावकऱ्यांना काटे की तिचा पत्ती तिच्या भूतरूपे नेऊन घेतत असावा व तिचे घर भरात असावा. मुलाला कसे पळवून आवायचे?

लागला—“गोपू! मी चुकलो! कान बरतो! पुन्हा तुझ्या वाटला जाणार नाही मला मरू कर, मी तुझ्या पाय पकडतो!”

‘मी तुला काही बरे वाईट करणार नाही. परंतु प्रथम हे सांग, तू आजपर्यंत वाटमारी करून घन व दागिने लुटलेस ते कोठे ठेवले आहेत?’ गोपूच्या बेघाल शिवून विचारले तो बोर धरधर कापत होता. त्याने बडबड्या झाडाखाली एका जाली जखीम उकरायला सुरवात केली

मुलाची भुक्ती फळास आलेली पाहून रामाबाईला आनंद झाला ती भावन गवात गेली व झोपलेल्या गावकऱ्यांना जागे करून तिने स्मरणापात पडलेली वृत्त सांगितले व म्हणाली—“वला, आणि स्वतःच्या डोळ्यांनी पाह, त्या लबाडाला!” कित्येक गावकरी तिच्या बरोबर स्मरणात आले त्यांना पाहून तो बोर जाबरपणे त्याने स्वतः भाळ काढून सधोर ठेवला.

‘चोग! भामट्या! तू इतके दिवस जिवाच्या गोपूला बडनास केवढा!’ असे

म्हणत

अर्धमृत्यावरून तेथेच सोडून निघाले

न्यानेळी लिपू होलीतून काहेर संत म्हणाला— काय आहे काय भानगड? माझा थोडा छोट्या लागला होता म्हणून विचारतो”

गधाबाई व गावकरी एक होऊन व्याख्याकडे पाहू लागले त्याने हे सर्व भाटक रचले होते हे कळल्यावर गावकऱ्यांनी शिवूची पाठ धोपटली व रामाबाईची साथी भामितली. म्हणाले—“आम्ही गैरसमजून करून घेऊन तुम्हाला उगाच, शिब्याशोप देत राहलो! खोबटी ‘गोपूच्या भुताने’च तोंतया झुताला पकडून विले.” चोरी गेलेला सर्वे माल मिळाला व तो ज्याचा त्याच्याकडे पोचता झाला.

गधाबाईची भाकी समज गावकऱ्यांनी तिला गावतून व्हायला विनवण्या केल्या. भुताने कोण करणारा उजाडप्यापूर्वी राव सोडून पसार झाला, त्यानंतर कोणाला गोपूचे भूत दिसले नाही.

श्यामूचा आत्मा

एका गावी श्यामराव नावाने एक श्रीमंत सावकार रहात होते त्यांची मित्रमंडळी त्यांना श्यामू म्हणून हाक मारीत त्यांना श्रीमू नावाचा एक मुलगा होता. श्रीमूची आई शारल्यावर श्यामून घरेकाम करणाऱ्या वडाशी संवेष ठेवला. तिला एक मुलगा झाला. त्याचे नाव रामू होते

श्यामराव राजाच्या लज्ज्यांत कारकून होते उतारवेंगो त्यांना नोकरी सोडावी लागली काही दिवसांनी ते आजारी पडल्यावर चंदा व तिचा मुलगा रामू यांचा कोण वाली या गोष्टीची त्यांना चिंता वाटू लागली.

एके दिवशी त्यांनी श्रीमूला जखळ बाळाविले आणि म्हणाले—“बावा रे! मी जातां चार दिवसांचा पडुया आहे चंदाला आणि राजूला घरावाहेर काडू नकोस त्यांचे पाप काही नाही त्यांना माफ्या

श्यामी फळ चालाची लागू नये, एवढीच इच्छा आहे, पुढच्या काजुला ही एक एकर पडीत जमीन आहे, ती एक खेपट बांधून ठेवले आहे तुला प्रत्येक झाले नाही तर त्यांना सांग तेथे रहायला

श्रीमून बापाला, त्या दोघांना तण न पडू द्यावे दचन दिले

नंतर श्यामरावांनी चंदाला एका पुढ्यावर आपला फोटो चिकटवून देत म्हटले—‘रामू मोठा झाल्यावर तू हा फोटो न्याखालपात दाखव आणि या फोटोत माझी इच्छा मी किहिली आहे ती पाहून काय हे तुला व रामूला द्यावे असे सांग.’ एवढे श्यामून श्यामरावांनी डोळे मिटले.

श्यामरावांची मित्रमंडळी धावली व त्यांनी त्याची उत्तरक्रिया श्रीमूच्या हाती करविली रामू त्यानेही पांच वर्षांचा होता त्याला वारावे वर्षे लागपर्यंत श्रीमून त्याला

इ त्याच्या आईला सांगायला, मंतर त्याने शेताचा त्या पडीत जमिनीतल्या खोपटात रहायला सांगितले. दररोज तो शिधा पाठवी लोकांनी त्याला विचारले- 'काय रे भीमू, तू बघ, सखा रामू तुझ्याच बापाचा मुलगा आहे, त्याच्या आत्म्याला काय वाटेल ?'

भीमू म्हणाला - मी आजपर्यंत त्यांना सांगायला आता रामू मोठा झाला आहे त्याने स्वतःच्या शेतापाथ्याची फिकीर करावी, त्याला शक्य होईपर्यंत मी शिधा पाठवीत जाईन "

एकादा रात्री आईला विचारले- मी व शिधा दोघांचे बापा एकच मोठा भाऊ रंशमी

कपड घालता आणि गाडघोड लातो आणि मला माच अर्धघोटी जापाने कापते हे का ? "

रामूची आई काय उत्तर देणार ? तेव्हा रामू भीमूकडे गेला तेव्हा भीमू त्याला म्हणाला, - "आपल्या बाबांना तू मोठा झाल्यावर असेच काही तरी बडबडशील याचा अंदाज होता म्हणून त्यांनी ती नवीन व ते खोपट तुला व तुझ्या आईला राहण्यासाठी सांगितले होते. तू आईला, नाही तर गावात कोणालाही विचार "

चंदान एक दिवशी पतीने दिलेला फोटो काढला व त्याहाकून पाहिला परंतु त्यावर श्यामरावांच्या चित्राव्यतिरिक्त तिला काही दिसले नाही ती तो फोटो घेऊन पाटलाकडे गेली व नवऱ्याने सांगितले होते तसे सांगितले लगेच सर्व भांडण सोडवी व त्याच निवाडा करी

पाटलान फोटो आणून पुढून न्याहाळून लक्षपूर्वक पाहिला. परंतु त्याला कोडे उलगडना. मंतर त्यान फोटो हळूच पुट्टपावळून सोडविला तेव्हा पुट्टपावर लिहिले होते ते त्यान वाचले

"न्यायाधिपति, श्यामूचा नमस्कार माझा थोरला मुलगा भीमू याला मी सांगितले होते की त्यान माझ्या वाकण्या मुलगा वडिलांविषय इस्टेटचा वाटा वेग शक्य होत नसेल तर कमीत कमी पूर्वकडची

एक एकर पडीत जमीन व जमिनीतले खोपट तरी अवश्य द्यावे. रामू मोठा झाल्यावर ती जमीन व खोपट त्याच्या मालकीने होईल. भीमूना त्यावर अधिकार राहणार नाही हा फोटोच माझा आत्मा समजून आपण माझ्या या शेवटच्या इच्छेचे पालन होण्यास हुनिभार लावावा "

पाटील योडा वेळ विचारात पडला मंतर गावातल्या पांच बडोल्पाच्या मंडळींना बरोबर घऊन भीमूच्या घरी गेला म्हणाला- "भीमू! श्यामूचा आत्मा मला भेटून म्हणाला-माझ्या घरी जाऊन माझ्या मुलाला ससजावून सांगा की एक एकर पडीत जमीन व जमिनीतले खोपट रामूला द्यावे. तुला एक भाऊ व त्याची आई आहे ना ? "

"होय ! मी त्यांना पूर्वकडची ती जमीन व ते खोपट रहायला दिले आहे." भीमू म्हणाला

तू म्हणतोस ते बरोबर आहे परंतु तेवढ्याने भागणार नाही तुझ्या बाबांची

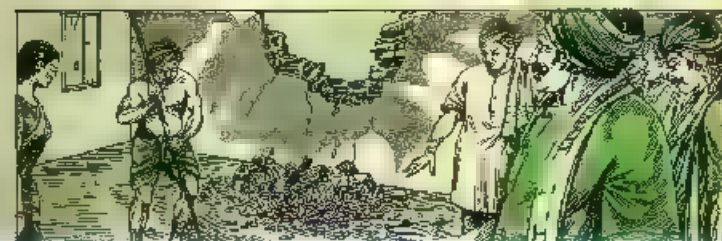
जी इस्टेट आहे तिचा अर्धा वाटा त्याला मिळावा पाहिजे. तुला ते मान्य नसेल तर ती पडीत जमीन व ते खोपट त्यांना कायमने देऊन मोकळा हो." पाटील म्हणाला

"मी तेव्हा जमीन व खोपट लिहून देईन या पलीकड मी काही करू शकणार नाही " भीमू म्हणाला

पाटलांनी भीमूच्या हाती तेबडे लिहून घऊन स्वात स्पष्ट केले की त्या जमिनीवर किना खोपटवर मापुडे पूर्ण अधिकार रामूचा राहिल

त्यानंतर पाटलान त्या कागदावर गावच्या शुभमुख मंडळींच्या हाकीच्या सह्या घेतल्या आणि त्यांच्या संमती ती कायव रामूच्या हाती दिला

रामून कायम राहण्यासाठी खोपट पाडल तेव्हा श्यामून भित्रीत कुंवलले सोन व चांदी सापडली त्या सर्वांवर रामूचा अधिकार भीमूला मानावा लागला. रामूचे पुढील आयुष्य सुखाचे झाले.

मूल चोर

एका गांधी पार्षदी नावाची एक आई रहात असे तिच्या सहा वर्षे वयाचा एक मुलगा होता तो रस्त्यात खेळत असता त्याला बकाकत असलेला काही तरी दिसला. ती सोन्याची अंगठी होती ती घेऊन तो घरी जाऊ लागला.

सोनदेव नावाच्या माणसाने अंगठी उचलत असता त्याला पाहिले आणि विचारले-“काय रे बाळा ते? पाहू तर रे!”

मुलाने मुठीतची अंगठी काढून दाखविली. सोनदेव त्याला म्हणाला-“वेड्या! तू अंगठी घेऊन काय करणार? तुझ्या बोट्यात बायको नाही. मी तुला पैसे देतो जाऊन पेंपरमीट, बिस्कीट काही तरी घेऊन खा. ती अंगठी देऊन टाक मला.” असे सांगून मुलाला चार पैसे दिले आणि त्याच्या कडून अंगठी काढून घेऊन बिस्किट टाकली. मुलगा पेंपरमिटच्या आशेने गप्प राहला.

मुलगाच्या हातात पेंपरमीट घेऊन आईने त्याला विचारले-“कोणी रे दिले तुला हे पेंपरमीट?”

का? मी दुकानात विकत घेतलं आई!” मुलगा म्हणाला.

‘अरे पण विकत घ्यायला पैसे कोठून आणलेस?’ आईने विचारले.

“का, मला सोनदेवकाकांनी दिले होते पैसे!” मुलगा म्हणाला.

“खुळवा! कोणी पैसे दिले तर घ्यायच का? तुला लोक भिकारी म्हणतील.” आईने थोड्याशा रागाच्या स्वरात विचारले.

“मी भोक भागवला तव्हतो गेलो. सोनदेवकाकांनी अंगठी घेऊन चार पैसे दिले!” मुलाने खरी भीष्ट सांगितली.

“अंगठी?” आईने रागाने विचारले.

मुलगा जातां मात्र म्हाला. त्याने त्याला अंगठी कशी मिळाली हे सांगितले.

तिने त्याला विचारले-“काय हो! तुम्ही मुलाच्या हातातली अंगठी का काढून घेतली? मी हुड्याची फाड करून मुलाच्या बोट्यात अंगठी घातली आणि तुम्ही चार पैसे देऊन ती त्याच्या बोट्यातून काढून घेतली! दिवसा दबळ्या रस्त्यावर बोरी करायला तुम्हाला लाज नाही वाटली?”

सोनदेव म्हणाला-“ताई! तुम्ही अशा भोड्यांच्या काय निघालात? कसली अंगठी आणि अंगठीच चोरी ती काय? मी लहान मुलगा आहे, अस समजून चार पैसे पेंपरमिटसाठी दिले होते. अंगठीची गोष्ट मला नाही माहीत!”

पण पार्षदी गप्प बसते का? तिने आईचा पर्वत करून सोनदेवाशी भांडणच सुरू केले. गर्दी जमा झाली संमत पहायला.

तिनकरात एक वृद्ध गृहस्थ आपला सिसा चाचपत पहात जवळ येऊन विचारला-“थोड्या वेळापूर्वी मी हुकडून जात होतो. त्या वेळी माझी अंगठी सिसातून साखी पडली. कोणाला ती सापवली असल्यास मेहरबानी करून द्या.”

तेथे जमकल्या लोकांनी खरी गोष्ट त्या म्हातऱ्याला सांगितली.

पार्षदीला ब सोनदेवाला तो म्हणाला-“तुम्ही तरी विवित्रच दिसता की हो!

तुम्हा काणाचो तरी अंगठी आणि मी बळकावण्यासाठी तुम्ही बोक भांडता आहा! ती अंगठी बाह माझी मुकट्याने ती द्या आणि चालू लाग्या पाहू!”

पार्षदी ब सोनदेव दोघांनी परस्परांकडे पाहिले आणि आपला स्वर एकदम बदलून बोलू लागले म्हणाले-‘आम्ही मुलाच्या भांडणावरून बोलत होतो. सध्या तुम्ही येऊन आमच्याशी भांडता आहा! बालू बाबा, यंथे कोणाबरोबर अंगठी साही’

ती म्हातारा बाबळट नव्हता त्याने जण पाहिले होते म्हणाला-‘अस्स’ तुम्ही दोघे आतां एक झालात नाही का? चला

पाटलाकडे, तेथे होऊ था, व्हायचा असेल तो म्हाय निबाडा!"

पाटलाचे नाव ऐकताच दोघांच्या अगाच्या धरकाप उडाला तरी हातातली अंगठी सोडायला तयार नव्हते ते दोघ पाटलाकडे जायला तयार झाली

पाटील न्यायाधिकाचे मुळा काढ करी तो लाचखोर होता त्याचा न्याय म्हणजे ज्याच्याकडून जास्त पैसे मिळतील त्याचा वाजूचा न्याय असा नियम होता तरी राजाच्या कानापर्यंत त्याच्या विरुद्ध माग्याने न्यायला कोणी तयार नव्हता

म्हाताच्यान पाटलाला, भट्टून अंगठी हरवल्याचे आणि पार्वती व सोनदेवा-

जवळ ही असल्याचे मागितले त्या दोघांनी त्यांना त्या अंगठीविषयी काही एक माहिती नसल्याचे सांगितले. ते असे म्हणाले की तो म्हातारा त्यांना धर्म बदनाम करीत आहे. परंतु पाटील पहिल्या नंबरचा वस्त्राद होता त्यान निरविश्रस्ताचा प्रकारे प्रकट करून त्या दोघांपैकी एकाजवळ अंगठी असल्याचे कबूल करविले त्याने त्यांना प्रत्येकी वीस रुपयांचा रद्द केला रद्द घेऊन व अंगठी पाटलाला देऊन पार्वती व सोनदेव दोघ निघून गेली

ती दोघ निघून गेल्यावर तो म्हातारान पाटलाला म्हणाला- 'तुम्ही मला जी भवत केलीच त्याबद्दल मी आपला फार आभारी आहे आता मी आपली अंगठी घेऊन परत जावे म्हणतो'

परंतु वस्त्राव पाटील स्मित करून म्हणाला- 'काका! अशी पारंगती करून कसे भागल? तुम्ही ही अंगठी घेऊन जाल आणि उद्या वृक्षस कीणी उपटसुभ्या येऊन ती अंगठी त्याची असल्याचे सांगू लागला तर ती त्याला काय उत्तर देणार? तेव्हा तुम्ही निश्वास करण- लायक एखादे प्रमाण सावा आणि अंगठी घेऊन जा. तोपर्यंत ही अंगठी माझ्याजवळ राहू द्या."

टयाने नावे लागले

त्या दिवशी रात्री पाटील त्या गावचा मोनार गणूशेटकडे गेला व म्हणाला- "हे पहा गणूशेट! एका जरूरीच्या कामान आलो आहे तुमच्याकडे तुम्हाला माहीत आहे, मी कोणाकडे कर्ज मागायला जात नाही म्हणून बायकोची ही अंगठी तिच्या बाटातून काढून घेऊन आलो आहे या अंगठीची किंमत असल तेवही द्या'

गणूशेटने अंगठी लक्षपूर्वक पाहिली व म्हणाला- "ही अंगठी फार किमतीची आहे पाटील, कमीत कमी चारशे रुपयाची असेल परंतु माझ्याजवळ आता फक्त दोनशेच आहेत याहून जास्त एक पेरवेली नाही. म्हणून तुम्ही ही अंगठी आपली कोणाकडे नंऊन द्या'

पाटलाने दिचार केला ही गोष्ट चार कांती गेली तर बिग जाहेर पडल म्हणून गणूशेटला म्हणाला- 'गणूशेट! खात काय हो दोनशे आता द्या आणि बाकी रक्कम मागाहून सवडीने द्या

गणूशेट दोनशे रुपय घेऊन आला पाटील ते घेत म्हणाला- 'पण हे पहा गणूशेट! ही गोष्ट या कानाची त्या कानाला कळता कामा नये वर का! माझी मान लाडी होईल!'

दुसऱ्या दिवशी पाटलाने गणूशेटकडे बाकी रुपय मागितले

"रुपये! कसल रुपय, पाटील? कशासाठी मी देऊ म्हणता? मी कव्हां घेतल तुमच्या- कडून?" गणूशेटने पाटलाला कीतच पाडल

"गणूशेट! माझ्या बाटेला जाऊ नकोस मी तुमचे डोक उडवीन, सरकारात जाऊन! तुला माहीत आहेच साक्षा इंगा! पाटलाने धमकावले

गणूशेट त्या धमकीला थोडादखील भ्याला नाही, तो पाटलाबरोबर सरकार दरबारी गेला आणि पाटलाने केलेली तक्रार बरोबर असल्याचे त्याने मान्य केले. राजाने गणूशेटला रद्द केला,

गणेश हात जोडून राजाला म्हणाला—
महाप्रभो! आपण इतर लबाडांना जसा
वड व शिक्षा करता तशी या लाचखोर व
लबाड पाटलाला दंड किंवा शिक्षा करावी.
राजाने चकित होऊन विचारले—“पाट-
लाने काय लबाडी केली रे?”

गणेशाने अगदीची गोष्ट अवघडून
इतीपर्वत राजाला सांगितली व पाटलाने
ते सर्व छोटे असल्याचे सांगितले.

तेव्हा गणेश म्हणाला—“सरकार मी
ही अंगठी मूळ एका अधिकाऱ्याला कळून
दिली होती. परंतु त्या अधिकाऱ्याने परत
येऊन सांगितले की त्याच्या बाबकोला
हिन्याची अगदी हवी होती. परंतु तेथे
पैसे खर्च करण्याची त्या अधिकाऱ्यात
शक्ती नव्हती म्हणून मी एक साठ्या
हिन्याची कमी किमतीची अगठी कळून
दिली. बरी वेळून जात असता ती त्याच्या
हातातून रस्त्यात पडली. पाटलानी लबाडी
कळून तीच अंगठी कोटून तरी बळकावली
आहे. मी ज्या अधिकाऱ्याला ही अगठी

कळून दिली होती ती आपली बऱ्याच
हजर आहेत.”

गणेशाच्या तोंडचे ते शब्द ऐकून तो
अधिकारी चटखी उभा राहला. त्याने
गणेश म्हणाला ते खरे असल्याचे मान्य
केले. पाटलाच्या लबाडीबद्दल राजाला राग
आला. नंतर राजा गणेशाला म्हणाला—
“पण तू मुढा लबाडीच नाही का केलीस?”

गणेशात स्मित कळून म्हणाला—
‘आमच्या गावचे पाटील असली लबाडी
वर्षानुवर्ष करीत आले आहेत त्यांना
आपल्यासमोर उभे करायला मला ही
चांगली संधी मिळाली म्हणून मी हे सर्व
नाटक रचले, सरकार! मी लबाड वसेन
तर या नकली अगदीसही मी रोपणे स्वयं
का दिले असते?’

गणेशाचे चातुर्य राजाच्या डबरेस
आले. राजाने त्याची वांड ओपटली व
त्याला एक हजार रुपये बक्षीस म्हणून
देऊन त्याचा गौरव केला. नंतर पाटलाला
कामावरून काढून दंड दिला.

स्वयं भक्त

एका गावी शंकरराव नावाने एक मध्यम
वर्गीय कुटुंबातले एक गृहस्थ रहात
होते. त्यांनी आनुश्रवातही सर्वे मुख्यदुःखे
ओगळी होती. उत्तारवय माले तेव्हा त्यांचे
मन संसारातून विटके त्यांनी सर्वे संग
परित्याग करून काशीला जायचे ठरविले.
म्हणून चांगलाच दिवस पाहून ते काशी-
यात्रेला निघाले.

वाटेत शंकररावांना आपली तिथ पायी
येऊन येतले ते तिथे एकाच गावातले
राहणारे होते. एकदा ते सोन्या
बांदीचा व्यापार करीत. लक्षावधी रुपये
मिळविले तरी त्यांना मानसिक शांती
लावली नाही. म्हणून पुण्य संपादन करण्या-
साठी ते काशीयात्रेला निघाले होते.

घरलेले दोघे सख्खे बाऊ होते. थोरला
यादवराव काशीला जाऊन येते मिळविले
या देतून निघाला होता. चाकटा बंधूराव

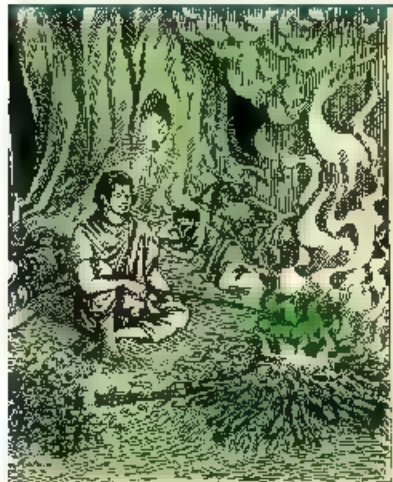
विद्याभ्यास करून पांडित्य संपादन करण्या
साठी निघाला होता.

चौथे पायी प्रवास करीत एका जंगलात
येऊन पोचले. एका जागी साडीत त्यांना
चकाचक असलेली एक वस्तू दिसली. त्या
वस्तूच्या शेजारी एका भाषणाचे डोके
आणि हाड पसरलेली होती.

ती वस्तू पाहून शंकररावांचे रीज इतर
तिघांच्या भवित्ति विरतिरुद्धे विचार येऊन
लागले. तिथे साडीत शिरले. लक्षावध
अन्धेऱ्यात तो हिरा असल्याचे सांगून
चांगली किंमत येईल असे सांगितले.
म्हणाला—“एखाद्या राजविड्याच्या भुक्कटात
शोभेल असा हिरा आहे. हिन्याच्या माल-
काला दाधाने गाळून खाल्ले असावे.

हिरा विकून वेधे कसे मिळवायचे व
त्याची वांटणी कशी करावयाची या गोष्टीचा
विषये मनातल्या मनात विचार करू लागले.

यादवराव विचार करू लागला-“याची किंमत चौघांनी सारखी सारखी वांटून घ्यावी मग काशीला जायची गरजच काय? एवढे पैसे असल्यावर गावातच व्यापार करता येईल.”

चंद्रराव विचार केला- काशीला जाऊन किती विद्याभ्यास केला तरी किती पैसे मिळणार? या हिऱ्याच्या किमतीतून आपला वाटा मिळाला की आयुष्यभर काळजी करण्याचे कारण उरणार नाही मोठ्या भावाबरोबर व्यापारात पैसे लावीत आणि खुप पैसे मिळवीत.

लखूशेट पुण्य संपादनाची बोण्ट पार विमरला हा हिऱा कमी किमतीत विकत

घेऊन मोठ्या किमतीला विकली तर खूप फायदा होईल तो कां शालेवावा?

परंतु शंकररावांच्या मनात हिऱा पाहून कोणत्याही प्रकारची चळविल्लू झाली नाही. सैलेंत्या साणसाच्या हाडात सांपडलेला तो हिऱा पाहूनच त्याच्या अनात धुणा उत्पन्न झाली होती म्हणून त्याने त्या हिऱ्याचा किंवा तो विकल्यावर मिळणाऱ्या वाट्याचा मोह ठेवलाच नाही

तिघांनी शेवारी एखादे गांव किंवा पेठ असले तर हिऱा विकून टाकण्याचा विचार केला. चंद्रराव सवतल लहान होता तो एका उंच झाडावर चढला व मनुष्यवस्ती कोठे आहे का पाहू लागला, त्यान झाडा-चकून उतरून चवळपास कोठेही मनुष्यवस्ती नसल्याचे सांगितले

काळास पडू लागला होता म्हणून तिघांनी रावभर एखा जंगलातच रहायचे ठरविले. त्यांनी तो हिऱा उचलून झाडाच्या शेलीत ठेवला आणि वाळवण्या काढण्या मोठ्या करून त्याचा जाळ केला. रानटी श्वापदे राखी येतात व जाळ पाहून पळून जातात हे त्यांनी ऐकले होते पाळीपाळीने एकाने पाहता द्यायचे ठरले

सकाळी उठून त्यांनी पाहिले तर चंद्रराव नव्हता झाडाच्या शेलीत ठेवलेला हिऱा-

पळाला असावा, असा विचार करून तिघे पुढल्या प्रवाशाला निघाले

थोड अंतर चालून सल्यावर त्यांना चंद्ररावचे प्रत दिसले त्याचे सर्व अंग काळे निळ झाले होते त्याच्या तोंडातून फंस बाहेर आला होता. त्याच्या एका हातात हिऱा होता

चाकट्या भावाचे प्रत पाहून यादव-रावाला फार वाईट वाटले. म्हणाला- “त्या हिऱ्याच्या पोहाला बळी पडला विचारा विद्याभ्यास करून त्याने चांगले नाव मिळविले असते परंतु त्याची मूर्खी फिरली आणि तीच नागीण होऊन इसली लखूशेटन यादवरावाचे सांत्वन केले

परंतु शंकररावाचे शरीर पाया पासून

मस्तकापर्यंत हादरले. तो हिऱा पाहूनच त्याच्या अंगाचा शरकाश उजाला, त्या हिऱ्याने एकाचा जीव घेतला होता

तिघांनी चंद्ररावाची उत्तरक्रिया केली व पुढल्या प्रवाशाला निघाले ते एका मोठ्या शहरात आले. यावासांजारच्या एका घरासाठी ते तिघे उतरले. शंकररावाने स्वतःसाठी निराळी खोली घेतली उजाड-त्यावर दोघांना सांगायचे की हिऱ्याच्या किमतीतला वाटा आपल्याला नका, असे त्याने मनाशी ठरविले होते

लखूशेट व यादवराव एका खोलीत राहले. त्यांनी हिऱा आपल्याजवळ बंदा ठून ठेवला, त्यांनी उजाडण्यापूर्वी हिऱा घेऊन पळून जायचे ठरविले म्हणजे

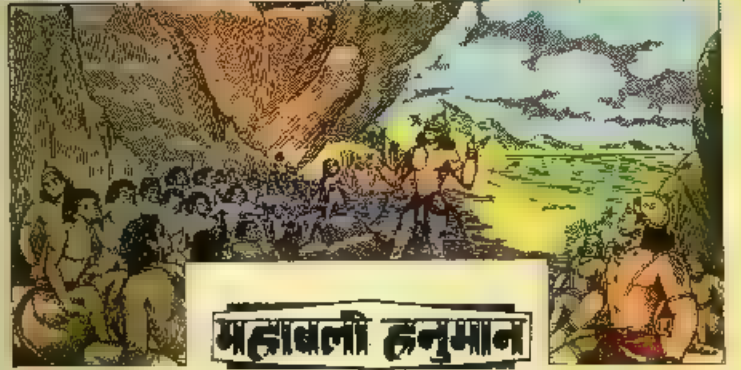
हियाची गोष्ट कोणाला कळणार नाही परंतु त्यांच्यावर दाराच्या फटीतून कोणाची नजर आहे हे त्यांना कळले नाही कोणाची तरी त्या हिऱ्यावर नजर पडली होती

सुकाली शंकरराव उठला आणि आपण मनात ठरविलेली शेवटचा सांगण्याच्या हेतूने दोघांच्या खोलीजवळ गेला परंतु पाहता तर दार उघडे आणि दोघे घृतावस्थेत पडलेले होते त्यांच्याजवळचा हिऱा कोणी कोरून नेला होता त्या हिऱ्यासाठी कोणी त्यांचा खून केला होता त्यापुढे शंकररावाच्या मनात सुरवातीपासूनच वृथा होती तो आणखी वाढली, त्या हिऱ्याने एका मातून एक त्याच्या तिर्हा माघीदाराचा जीव घेतला होता

त्यानंतर शंकरराव एकटा काहीच्या वाटेने चालू लागला, ज्या गावाला त्याच्या दोघां माघीदारांचा खून झाला होता त्या गावाबाहेर पडल्यावर त्याला बेरागी व माधूचे थवेच्या थवे काहीयावेला जात असलेले दिसले, त्यांना लाव लाव दाढया

होत्या, कपाळावर व अंगभर भस्म लावलेले होते बळघात सदाश्रमाळा होत्या, वरून त्यांचा चेहरा दान व गंभीर दिसत होता त्यांच्या बरोबर चालत असतां शंकररावाच्या मनात एका भोला-नाथाशिवाय दुसऱ्या कोणाचा विचार आला नाही त्याचे चित्त खिचलेले हाल होते बेरागी वाटेत भवित्प्रीति व भयन मात जात होते, काही लोक त्यांच्या तालावर नाचत होते त्यांच्या बरोबर चालत असतां शंकररावाला एका साडीत एक वकाकणारी वस्तू दिसली त्याच्या चारीबाजूला एका माणसाचे प्रेत पडले होते त्या हिऱ्यासाठी त्याच्या माघीदाराची जी पत झाली होती तीच हिऱा कोरून नंग्याच्या खून्याची आली होती शंकरराव तोंड फिरवून तेथून काही बोलल्याशिवाय पुढे निघून गेला

काही दिवसांनी तो काशीस मुखरूप पोचला आणि शिवचरणी सेवेत जिन जाला

महाबली हनुमान

स्वयंप्रभच्या गृहेतून बाहेर भात्यावर बानरांत समोर समुद्र दिसला मोठ मोठ्या लाटा येऊन किनाऱ्यावर आदळत होत्या सर्व बानर विध्यपर्वताच्या नैऋत्य दिशेला फुलाफळांनी गढगढलेल्या झाडा-खाली एका टेकडीवर त्यावेळी येऊन पोचले होते ते विचार करीत होते, सुग्रीवान दिलेला अवधी तर संपत जाला होता. सुग्रीवाच्या तापट स्वभावाची आठवण करून सर्व भ्याले होते

तेव्हा बानर सुवर्ण अंगद हत्त वानरांना म्हणाला—'बानर हौ! आपल्याला सुग्रीवाने एका महिन्याचा अवधी दिला होता, तो तर संपला आहे हे तर तुम्हाला सर्वांना माहीतच आहे क्षीरवरी त्या

वेळीच्या मुद्देत असतानाच अवधी संपला, अगदी सुरवातीला हनुमानाच्या सूचनेवरून सुग्रीवान आपल्याला पंधरा दिवसांचा अवधी देऊन बोल्ल्याविले होते ती गोष्ट आश्विन महिन्यात झाली लक्ष्मण राधा-रागान आल्यावर सुग्रीवान आपल्याला पुन्हा बोल्ल्याविले त्यानंतर त्याने आपल्याला परतावला एक महिन्याचा अवधी दिला तो अवधी आता संपला आहे, आता आपण काय करायचे त्या विषयी विचार करण आवश्यक आहे आपल्याला अद्याप सीतेचा पत्ता लागला नाही आपण सुग्रीवाच्या आज्ञेचा दीनवा भंग केला आहे सुग्रीव म्हणजे कसा तापट आहे हे तुम्हाला निराळं सांगायला हवे का? तो नक्कीच आपल्याला

परंतु तार म्हणाला—“आपण मरण्याचे कारणच काय? आपण या गुहेत जाऊन मरण वेदियेत घुसाने राहू या. जास्त काळजी करू नका. येथे खावला कमी नाही. येथे वास्तव्यास राहाची भीती नाही की सुधीबाची भीती नाही.”

हे सर्व हनुमान गुपचुप ऐकत होता. तो विचार करू लागला—“सुधीबाचे राज्य अंगद नवकीच काबीज करणार, वालीचा हा पोरमा कुशाग्र बुद्धीचा आहे. याका देश काळ परिस्थिती बरोबर कळते.”

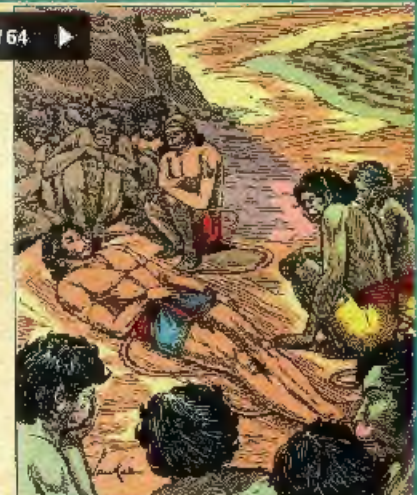
नंतर तो अंगदाला म्हणाला—“अंगदा! तू युद्धाविषय आपल्या बापाहून मोठा वाहस नाही का? तरी एका गोष्टीचा विचार कर! हे वानर पंचल स्वभावाचे आहेत, हे नेहमी तुझ्याबरोबर तुझ्या प्राणीही राहतील. अशी मनाची समजूत करून घेऊ नकोस. मला, आंध्रवंताला व इतर प्रमुख वानरवीरांना सुधीबाविषय फोडणे तुला शक्य नाही. ही गुहा म्हणजे लक्ष्मणाच्या भावांना अभय नाही, हे लक्षात अजु दे. साधे पान फाडून टाकावे तसा तो ही गुहा फोडून टाकील. तू सुधीबाची वैर करून या गुहेत शिरण्यास तर हे सर्व वानर तुला सोडून निघून जातील. त्यानंतर तुशी काडीचीही किमत्त राहणार नाही. राम-लक्ष्मण तला जिवंत सोडणार नाहीत.

ठार करील. आपण तिकडे जाऊन मरणाच्या यातना भोगण्यापेक्षा येथे उपोषण करून जीव विलेला जरा. सुधीबाला माझ्यावर रागही आहे. मला युवराजपद मिळाले ते रामाच्या कृपेने, सुधीबाच्या इच्छेने किंवा कृपेने नाही. म्हणून कारण मिळाले तर तो मला ठार केल्याशिवाय राहणार नाही. तेथे सर्वांना दुःखी करून मरण्यात काय विशेष आहे? येथेच उपोषण करून मरण बरोबर नाही का?”

ते ऐकून सर्व वानरींर फार दुःखी झाले. म्हणाले—“आपल्याला सीतेची सुशाली कळली तरच आपण सुधीबाकडे परत जायचे, नाही तर येथेच मरायचे!”

मुष्टीव उदार स्वभावाचा आहे. त्याचा मुक्त्यावर राग असण्याचे कारणच नाही. माझ्यावर तुमी आई म्हणजे त्याला गट्ट-राणीसारखी आहे. तिचा तू मुलगा म्हणून तो तुला स्वतःच्या मुलासारखाच मानणार.”

हनुमान म्हणाला ते ऐकून अंगद ते शान्त करव्याऐवजी म्हणाला—“सुधीबात कोणता असा वासला गुण विसला तुम्हाला? मोठ्या भावाने त्याला गुहेबाहेर राखण करायला ठेवले आणि आतून घालू बाहेर पाऊल घेऊ नकोस असे वजावून ठेवले होते. अशातूनही निश्चित झाल्यावर तो खात गेला. परंतु दुष्ट तो दुष्टच. सुधीबाने शुद्ध्या सोंडावर दमक ठेवला. रामाने त्याच्यावर हस्तका उपकार केला, त्या उपकाराची फेड करण्याची गोष्ट सुधीब पार विसरला. शेवटी तो सीतेच्या शोधाचं निघाला तो सुद्धा लक्ष्मणाच्या भीतीने. स्वतःच्या सदबुद्धीने गेला नाही. अशा दुष्टाच्या हातून मी वांचेन याची काय खादवती? इतके स्पष्टपणे बोलून दाखविले असल्याचे कळल्यावर तर तो मला कधी जिवंत सोडणार नाही. मी किंकिचेला वृद्धीच येणार नाही. मी येथेच उपोषण करतो. तुम्ही सर्व किंकिचेला खालाज जा. मी रामलक्ष्मणाची खुशाली विचारल्याचे नंतर उकलत राईल.”

अंगद इतके म्हटल्यानंतर आपल्या आईची आठवण काढून बराच वेळ उदास बनाने बसून राहला. त्यानंतर त्याने सर्व वडील-घाण्या वानरांना नमस्कार केला आणि जमिनीवर दर्भान घालून त्यावर पडून राहला. ते पाहून सर्व वानर रडू लागले. अंगद दुर्दयिचयी आहे, तो बदलणार नाही, हे ओळखून सर्वांनी समुद्रात आंधोळ केली आणि दर्भाने अंथरून त्यावर असले. त्यानंतर ते नुन्या गोष्टी बाळवून विचार करू लागले. रामाचा वनवास, सीतापरण, वटाव मरण, सुधीब संभाषण, वालीवध, त्यांनी सीतेच्या शोधासाठी केलेले प्रयत्न याविषयी ते परस्परंकी होऊ लागले.

तो? जटायूचे आणि रावणाचे युद्ध कोणाले? मी बरेच दिवसांपासून जटायूची फक्त कीर्तीच ऐकत आलो आहे.

नंतर तो वानरांना पुढे म्हणाला-“सूर्यकिरणांची तीक्ष्णता असल्या होऊ लागली तेव्हा माझे पंख जळाले. म्हणून मला या पर्वतावरून खाली येता येत नाही. तुम्ही मला खाली उतरायला मदत करा.”

ज्याने प्रथम वानरांना साऊन टाकण्याचा विचार केला होता, तो जे हे सर्व बोलला त्यावर वानरांना विश्वास होईना. परंतु त्यांची विचार केला आपण एकी तेवी मरण्याचेच ठरविले आहे, मग मिण्याचे कारण काय?

अंशू डोंगर चढून नर गंधरा आणि संपातीला खाली उचलून घेऊन आला. त्याने घडलेले वस्तू थोडक्यात सांगितले. म्हणाला-

“इक्ष्वाकु कुळात जन्मलेला राजा दशरथ याचा मुलगा राम आपल्या पित्याच्या आज्ञेप्रमाणे धाकटा भाऊ लक्ष्मण व पत्नी सीता यांना बरोबर घेऊन इंद्रकाश्यात आला. ती जनस्थानात रहात असता रावणाने सीतेला बळजबरीने उचलून नेले. रावण आकाशमार्गाने जात असता दशरथ राजाचा मित्र जटायू रावणाला आडवा आला. त्याने रावणाशी युद्ध केले आणि

बाही वळ का हुडनी सोडून रक्षेण गेले. परंतु शेवटी रावणाने त्याचे पंख कापून त्याला असह्य केले. रासाने जटायूला मेटून त्याचे सांत्वन केले व त्याचा अग्नि-संस्कार वगैरे केला. नंतर राम किष्किंध्या वाजवला आला. तेथे त्याने माझा मुलगा सुग्रीव दाला श्रवत करून माझे वडील वाली यांचा वध केला. नंतर रासाने सुग्रीवाला वानरांचा राजा केले. त्या सुग्रीवाच्या आज्ञेने आम्ही सीतेच्या शोधार्थ इकडे आलो. परंतु आज पावेतो वाम्हाला सीतेचा शोध लागला नाही आम्ही परतलो तर सुग्रीव वाम्हाला मृत्यूदंड देईल किंवा रामाच्या हाती आम्हाला मरण येईल.”

संपाती उष्ण स्वराने म्हणाला-“तुम्ही रावणाशी युद्ध करून मरण पावला म्हणालात तो जटायू माझा धाकटा भाऊ होता. मी म्हातारा झालो आहे, पंखहीन झालो आहे. आता रावणाशी युद्ध करून आपल्या धाकट्या भावाच्या वधाचा मूड घेण्याची शक्ती माझ्या अंगात उरली नाही. काय करावे, समजत नाही. बुधसुराचा इशारेने वध केला त्या काळात आम्ही दोघे भाऊ परस्पराला बघाओड करून आकाशात उडालो व सुर्याच्या अगदी जवळ जाऊन पोचलो. तेव्हा जटायूला सूर्यकिरणांची

उष्णता असल्या झाली. म्हणून त्याला बांधवांमला मी पुढे जालो. मी त्याला आपल्या पंखाखाली घेतले व माझे पंख पोळून गेले. मी विन्ध्यपर्वतावर आदळलो. तेव्हापासून मी येथेच राहतो आहे. माझ्या धाकट्या भावाची कुशाली मला आजवर कळली नव्हती.”

ते ऐकून अंशूने संपातीला विचारले-“तो राक्षसांचा राजा रावण कोठे राहतो, तुला माहीत आहे का?”

संपाती म्हणाला-“बाबांनो! तो रावण एका अत्यंत सुंदर स्त्रीला घेऊन जात होता हे मी स्वतःच पाहिले. ती मोठमोठ्याने “रामा! रामा!” असे ओरडत होती व

वानरांचा कोलाहल ऐकून एक राक्षसाकार धार बाहेर आली आणि म्हणाली-“आज आपल्याला मोठभर खायला मिळणार!” ते ऐकून सर्व वानर धावले.

अंशू हनुमानाला म्हणाला-“आपल्यावर हे काय नवीन संकट आले आहे? ही धार म्हणजे सूर्यपुत्र संपाती आहे. रामासाठी जटायूने कसा प्राणत्याग केला हे आपणांसर्वांना माहीतच आहे, नाही का? आपण तसा प्राणत्याग रामाकारासहठी करू शकलो नाही, हीच दुःखाची गोष्ट!”

ते ऐकून संपाती मोठ्याने म्हणाला-“माझा धाकटा भाऊ मरण पावल्याची शोकवार्ता सांगून मला दुःखिणारा कोण

तडफडत होती. तेव्हा ती सीताच होती यात मला तरी शंका उरली नाही. आता रावणाची गोष्ट विचाराल, तर तो लंकेत राहतो. तो विश्वकर्माचा मुलगा आणि कुवेराचा धाकटा भाऊ आहे. समुद्राच्या दशमंथ शंभर योजनांच्या अंतरावर लंका द्वीपात तो राहतो. तुम्ही समुद्र पार करून गेलात तर तुम्हाला तेथे रावण व सीता दोघे मिळतील. तुम्ही रामाकरवी त्या दुष्ट राक्षसाचा वध करविलात तर माझ्या मनाचे समाधान होईल. आता तुम्ही समुद्र पार कसा करावचा, ते पहा!"

नंतर वानरांनी संपातीला समुद्रतीरावर नेले. तेथे त्याने आपल्या आज्ञासाठी तयार

आणि सं

लागणार या आशेने वानरांना परमानंद झाला.

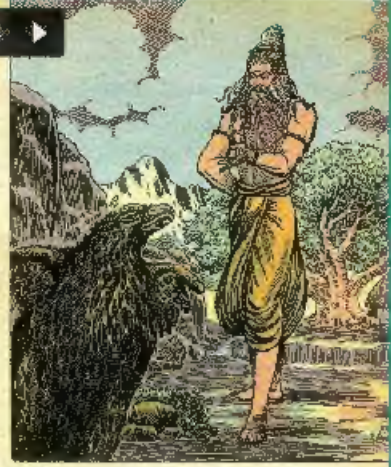
जोबुद्ध नंतर वानरांच्या मतीने संपातीला म्हणाला—“रावणाने सीतेचे हरण केले त्याविषयी तुला आगली काही माहीत असेल तर सांग.” तेव्हा संपाती म्हणाला—

“मी पंच जळत्यानंतर या पर्वतावर पडलो तेव्हापासून आपल्या बद्ध फित्याला म्हणजे मला माझा मुलगा सुपास्व हा दररोज एक वेळ घेऊन पोटावर अन्नपाणी पोचते करतो आहे. एके दिवशी तो सूर्यास्त होईपर्यंत आला नाही. त्याला यायला उबीर झाला आणि काही क्षण पदार्थ घेऊन आला नाही. एक तर मी म्हातारा आणि त्यात काही न खाल्ल्यामुळे माझा जीव कासावीस झाला होता. म्हणून मी त्याला रूप रागावलो. तेव्हा त्याने माझे सात्वत करीत झालेले वृत्त सांगितले. तो उरल्या वेळीच महेंद्र पर्वतावर आहार आणायला गेला तेव्हा त्याला एक काळा कभिन्न राक्षस विजेंसारख्या जकाकण्याच्या एका सुंदर स्त्रीला नेत असलेला दिसला. त्या दोघांना आहार म्हणून घेऊन घेऊन येण्यासाठी माझा मुलगा त्यांना ओडवा आला. तो काळा राक्षस आज्ञा मूलावर

सुपास्वने त्याला वाट दिली. त्यानंतर तो अत्यंत वेगाने निघून गेला. नंतर माझ्या मुलाने आज्ञा भूताना विचारले की ती कोण होती व ती स्त्री कोण होती? तेव्हा त्यांनी तो राजाचा राजा रावण असल्याचे आणि ती स्त्री रामाची मती साधवी स्त्री सीता असल्याचे सांगून तो तिला बळजबरीने नेत असल्याचे सांगितले. तीं उभिरां येण्याचे हेच कारण होते.”

त्यानंतर वानरांनी संपातीला पुन्हा पर्वतावर पोचते केले. तेव्हा त्याने त्याच्या चारीबाजूला जमलेल्या वानरांना आपला एक पुत्रा अनुभव वर्णन करून सांगितला. म्हणाला—

“मी पंच जळत्यावर या पर्वतावर पडलो तेव्हा येथे एक आश्रम होता. तो निशाकर नावाच्या एका थोर ऋषीचा आश्रम होता. ती गोष्ट होऊन आठ हजार वर्षे लोटली. मी पर्वतावरचे खाचलाळगे ओलांडत कसावसा त्या ऋषीजवळ पोचलो. तेथे एका जाडांजली बसून मी महर्षींच्या बघीनासाठी वाट पहात होतो. तेव्हा मला एक विचित्र दृश्य दिसले. दक्षिणेकडून ते स्नान करून येत असता त्यांच्याचरोबर अश्वले, हरणे, वाघ, सिंह, हत्ती, नागसाप वगैरे घेत असलेले दिसले. त्यांनी आश्रमात

प्रवेश करताच तो सर्व स्वापदे नमूद गेली. आत जाऊन निशाकर महर्षी काही वेळाने बाहेर आले आणि विचारू लागले,—‘चारीचे राजे असलेल्या बोचां भाषांना मी ओळखतो. त्यांतला मोठा वू संपाती नव्हों का? जडायू तुला धाकटा भाऊ नाही का? तुम्ही दोघे मधून मधून मधुघ्यरूपे घेऊन मला नमस्कार करीत होतां. तुला काही आज्ञा विचार तर नाही झाला. तुझे पंच कसे काय गळले? कोणी तुला शिक्षा तर नाही केली?’

“मी त्यांना बळलेले सर्व वृत्त सांगितले. कंलास पर्वतावर ऋषीसमोर मी व माझ्या भावाने प्रतिज्ञा केली की सूर्यास्त होण्यापूर्वी

आम्ही सूर्यापाठोपाठ उडतो. आम्ही बराच वेळ उडत राहिलो. पृथ्वीवरची नगरे आम्हांला गाडीच्या चाकांसारखी भासली. बाहेर आम्हांला बेवबोश ऐकू येत होता. लाकडचे परिधान करून गान करीत असलेल्या स्त्रिया दिसल्या. आम्ही आगखीबर उडू लागलो. मोठमोठी जंयलें कुरणांसारखी, पंवेत दगडाबोड्यांसारखे, नद्या पाऊल-वाटांसारख्या विसव होत्या. आम्हांला दम लागला, त्याच इरोवर भयदेखील वाटू लागले. थोके फिके लागले, डोळ्यासमोर काळोखी आल्यासारखे, म्हणजे घेरी येत असल्यासारखे वाटू लागले. आम्ही कोठे, कोणत्या दिशेने चाललो आहो, कळत नव्हते. त्यावेळी सूर्य व पृथ्वी समान अंतरावर आहेत असे वाटत होते.

तेवढ्यात जटायूला घेरी आल्यासारखे झाले व तो खाली पृथ्वीकडे पडू लागला. मी बटविशी खाली आलो आणि त्याला आपल्या पंखाखाली घेतले. तेव्हा सूर्याच्या उज्ज्वल किरणांपासून त्याचे रक्षण झाले,

परंतु माझे पंख भडाल. जटायू बहुतेक वनस्थानात पडला. हे सर्व मी निशाकर म्हणीत सांगितले आणि म्हणालो- 'आता मला जगण्याची इच्छा उरली नाही. पंवेतावरून उडी टाकून जीव घेण्याचा विचार करीत आहे.' "

"त्या म्हणींनी मला भविष्य सांगितले की, तुम्ही सैतेच्या बोधाबे याल, मी तुम्हांला मदत करीन आणि त्यानंतर मला पुन्हा पंख फुटतील. म्हणून त्यांनी मला पेयेच रहायला सांगितले."

संपाती हे सर्व सांगत असता त्याला पंख फुटले. तो चमत्कार बावरांनी पाहिला. ते पंख व पिसे लाल भडक होती. संपातीला फार आनंद झाला व तो म्हणाला- "निशाकर भुतीचे भविष्य खरे ठरले, मला पुन्हा पंख आले. माझ्या बंगत शक्तीचा संचार होत आहे. तुम्हांला तक्कीच पक्षमाखी होणार. मी आपल्या पंखांत किती बळ आहे, पाहूतो." असे म्हणत संपाती आकाशात उडाला आणि अदृश्य झाला.

आमरवाणी

सर्वथा सुकरम् मित्रम्,
बुष्करम् परिपालनम् ;
अनिश्चयान्न विज्ञानाम्
प्रोति रत्नेपि विद्यते

॥ १ ॥

[मित्र मित्रविणे सोंपे आहे, त्याला टिकविणे कठीण आहे, मन स्थिर रहात नाही, म्हणून लहान सहान कारणावरून स्नेह (मैत्री) नष्ट होतो.]

मित्रम् ह्यर्थगुणश्रेष्ठम्
सत्यधर्मपरायणम्
स दृढयं तु परित्यक्तम्
न तु धर्मं व्यवस्थितम्

॥ २ ॥

[सत्याच्या आणि धर्माच्या आधारे जो मित्र होतो तो लक्षपेक्षा (पेक्षा पेक्षा) अधिक मोलाचा असतो, अशा मित्राला सोडणारा धर्मापिरण करूय नकारावार्ही.]

परोक्षे कार्यहृत्तारम्,
श्रमक्षे प्रियवादिनम्
वर्जयेत्तादृशम् मित्रम्
विकृतं पथामुखम्

॥ ३ ॥

[दुरीष्टात कामाचा विघात करणाऱ्या आणि समोर मोडमोड कीसबाऱ्या मित्राला सोडावे. तो वर सोंडानवळ लूट आणि छाजी पिव असलेल्या महत्त्वासारखा आहे.]

